

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjeka za komparativnu književnost

POVIJEST KNJIGE I POSTKOLONIJALNA KRITIKA

Studentica: Ela Varošaneć

Mentor: dr. sc. David Šporer

Zagreb, rujan 2016.

KAZALO

1. UVOD	2
2. POVIJEST POVIJESTI KNJIGE: EUROPSKO UTEMELJENJE DISCIPLINE	5
2.1. ANGLOAMERIČKA POVIJEST: NOVA BIBLIOGRAFIJA	7
2.2. POGLED IZVANA: DON MCKENZIE	10
2.3. KONTINENTALNA POVIJEST: FRANCUSKA ŠKOLA <i>ANNALES</i>	11
3. POVIJEST KNJIGE I PROBLEM UNIVERZALNOG	16
4. DEFINIRANJE POLJA	23
5. EUROPSKI JEZIK POVIJESTI KNJIGE	29
6. ZAKLJUČAK	36
7. BIBLIOGRAFIJA	38

1. UVOD

Što je knjiga? Nositeljica znanja, medij obrazovanja. Knjiga može biti i simbol sustava i kulture. Knjiga može biti toliko opasna da zaslužuje javno suđenje, pa i osudu na lomaču. Knjiga je stoljećima oblikovala mišljenja i kulturu na ovim prostorima. A baš kada se počinje voditi rasprava o tome kako knjiga u današnje vrijeme informatizacije gubi na važnosti i značenju, dušobrižnici koji se mačem i ognjem bore protiv „nepoćudnih“ lektirnih naslova dokazuju suprotno. Knjiga i dalje jest u središtu naše kulture.

Imajući to na umu, ne čudi što postoji disciplina koja se bavi upravo knjigom u širem smislu, ali iznenađuje da je ta disciplina stara tek koje desetljeće. Retrospektivno gledajući, temelji discipline¹ na europskom kontinentu udareni su potkraj pedesetih godina prošlog stoljeća unutar francuske historiografske škole *Annales*². Što se pak angloameričke sredine tiče, tzv. nova bibliografija koja se razvijala tijekom 20. stoljeća, utrla je put novom interdisciplinarnom proučavanju knjige za kakvo se zalaže disciplina povijesti knjige. Knjiga se počinje proučavati u širem povijesnom kontekstu: društvenom, ekonomskom, kulturalnom... Ipak, taj širi povijesni kontekst često je i dalje vremenski i prostorno ograničen. Tako se može primijetiti da je najveći broj tekstova unutar discipline napisan o razvoju i utjecaju knjige na europskim prostorima od pojave tiska do kraja 19. stoljeća. Europa je pritom svedena na tek nekoliko zemalja, konkretnije Francusku i susjedne zemlje i Ujedinjeno Kraljevstvo, tj., preciznije, Englesku. Smatramo da ovakva usmjerenost discipline izvire iz njezinih temelja. Kako bismo to pokazali, u prvom dijelu ovoga rada iznijet ćemo genezu škole *Annales* i nove bibliografije.

Na tim europskim temeljima razvila se disciplina koja se u užem smislu bavi knjigom, a u širem u svojem polju obuhvaća cjelokupnu pisanu komunikaciju. Knjiga se, u tom smislu, tretira kao medij kroz koji se ostvaruje ta pisana komunikacija. Međutim, problem kojim ćemo se baviti jest što se taj medij često tretira kao jedini koji je ikada postojao, iako je tek jedan od mnogih rješenja koja su kroz kulture postojala za pisanu komunikaciju. Većina tih rješenja potisnuta je

---

¹ Postoje mnogi prijevori o tome je li povijest knjige disciplina, subspecijalizacija unutar historiografske škole *Annales* ili pak interdisciplinarno područje koje ne pripada nikome i svima. Djelomično ćemo dotaknuti to pitanje u nastavku rada, ali se njime nećemo aktivno baviti jer vjerujemo da nije presudno za našu tezu.

² Škola *Annales* naziva se još i „nova povijest“, „totalna povijest“ (*l'histoire totale*) ili „povijest mentaliteta“. U ovome radu slijedimo prijedlog i argumentaciju Davida Šporera iz *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa* (2015.) i koristimo naziv škola *Annales*. V. David Šporer: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb, Leykam International, 2015., str. 35-39.

pojavom europske tiskane knjige, tj. širenjem europskog utjecaja koloniziranjem svijeta. Povijest knjige tako često pretpostavlja univerzalni razvoj pisane komunikacije u svim kulturama. Krajnja i nužna točka toga razvoja je knjiga. Pri tome se ne zanemaruju samo mediji iz drugih kultura, nego i usmene kulture kojima je pojava pismenosti i tiska označila posebnu vrstu kulturnog šoka. O tom problemu generalizacije i univerzalizacije europskih modela u društvenim i humanističkim znanostima u širem smislu, a u povijesti knjige u užem smislu, govorit ćemo u drugom dijelu ovoga rada. Univerzalnim kategorijama koje obično pretpostavljaju kategorije nastale unutar europskog društva i znanosti bavili su se posebno znanstvenici unutar postkolonijalne kritike. Za problematizaciju „univerzalnog“ poslužit ćemo se, tako, argumentacijom Dipesha Chakrabartya, pripadnika južnoazijske *Subaltern Studies Group*, koju je iznio u drugom izdanju svoje knjige *Provincializing Europe* (2007.). Chakrabarty u svojem tekstu upućuje na izniman europocentrizam i hegemoniju europske misli u humanističkim znanostima, kako u samoj Europi tako i u neeuropskim zemljama. Isto tako, ističe problematičnost općeprihvaćene univerzalnosti određenih apstraktnih pojmova, kao što je, primjerice, demokracija. Pritom je univerzalna vrijednost koja se pridaje tim konceptima vrijednost koju im pripisuje Zapad. U tom kontekstu problematizirat ćemo općeprihvaćenu univerzalnost knjige pri čemu posebnu pozornost obraćamo na njezinu simboličku vrijednost.

Uz generaliziranje europskog iskustva poseban problem povijesti knjige u kontekstu problema europocentričnosti je i implicitna superiornost zapadnih humanističkih znanosti. U četvrtom dijelu rada pokazat ćemo kako to utječe na konstituciju, definiranje i razvoj discipline te odabir tema. Doduše, problem „implicitnog“ je upravo to što nije jasno izražen i teže ga je osvijestiti. Tako ne želimo u ovome radu tvrditi da je povijest knjige eksplicitno i namjerno europocentrična, već da djeluje unutar već ustaljene dinamike moći. Međutim, s obzirom na to da je predmet kojim se bavi globalan i, mogli bismo primijetiti, igra ključnu ulogu u održavanju takve dinamike moći, posebno je važno upozoriti na njegovu europocentričnost. Knjiga, kao snažan simbol znanja i moći ne može ostati samo u europskoj domeni, a da se pri tome ne istražuju dubinske promjene kroz koje je prošla u kontaktu s drugim kulturama, ali i promjene koje je donijela.

Vezano upravo uz problem nametanja europskih procesa kao mjerila razvoja povijesti knjige u neeuropskim kulturama u posljednjem dijelu rada bavit ćemo se problemom

terminologije kada je riječ o istraživanju pismenosti u drugim kulturama, a problem ćemo pokušati ilustrirati upravo uporabom pojma „knjiga“. S obzirom na tu kritiku, željeli bismo razjasniti neke pojmove kojima ćemo se koristiti u radu kako ne bismo upali u istu zamku. Izmjenično ćemo koristiti pojam Europa i Zapad u smislu zapadnoga kulturnog kruga. U tom smislu geografske granice tih termina ne mogu se jednoznačno odrediti s obzirom na to da se radi o svojevrsnim imaginarnim konstrukcijama koje ne određuju nužno realni prostor. Ipak, kada bi se takav prostor morao odrediti u konkretnom slučaju discipline povijesti knjige, on bi se odnosio na Francusku i Englesku (ne Ujedinjeno Kraljevstvo) te Španjolsku i Italiju na europskom području uz SAD. Pri takvom ocrtavanju realnoga geografskog područja vodimo se, s jedne strane, područjima na koja se disciplina proširila i imala poseban odjek i, s druge strane, područjima za čiju povijest pisane komunikacije pokazuje poseban interes.

2. POVIJEST POVIJESTI KNJIGE: EUROPSKO UTEMELJENJE DISCIPLINE

Danas je povijest knjige institucionalizirana disciplina, s brojnim katedrama na, prije svega, američkim sveučilištima, sa svojim časopisom – *Book History*, ali i s mnogim stručnim društvima izraslima u suradnji s disciplinom, kao što je, primjerice, Međunarodno društvo za proučavanje povijesti i teorije intelektualnog vlasništva (engl. ISHTIP – International Society for the History and Theory of Intellectual Property). U središtu njezina proučavanja, kako samo ime kaže, jest knjiga u svim fazama njezina razvoja i u svim njezinim aspektima, ali isto tako i svi ostali oblici pisane komunikacije. Riječ je dakle o širokom i interdisciplinarnom području koji kombinira ekonomske, kulturne, društvene, povijesne, geografske i ine pristupe kako bi rekonstruiralo status i kontekst postojanja i proizvodnje pisane komunikacije u određenom povijesnom razdoblju. Ovakva širina polja predstavlja, s jedne strane, veliko bogatstvo, a s druge strane vrlo ozbiljan problem. Još je Robert Darnton u svojem tekstu iz 1982. „What is the History of Books?“ primijetio da se područje discipline nalazi na „ničijoj zemlji na raskrižju na kojem se susreće nekoliko desetaka znanstvenih polja“³. Čini nam se da, institucionaliziranju unatoč, stanje danas nije ništa jasnije. U časopisu *Book History* mogu se tako pronaći članci koji se bave svime i

---

³ Robert Darnton: “What is the History of Books?” (1982). U David Finkelstein i Alistar McCleery (ur.): *The Book History Reader*, New York, Routledge, 2006., str. 9.

svačime: od cijena rukopisnih knjiga u četrnaestostoljetnoj Engleskoj, preko devetnaestostoljetnih rasporeda vožnje i lektire za britanske vojnike u kolonijalnoj Indiji do problema konstrukcije religijskog identiteta s pomoću dječje literature u devetnaestostoljetnoj Americi⁴. Teško je zamisliti metodologiju istraživanja koju bi navedeni članci mogli dijeliti, a i treba uložiti određen napor i apstrakciju da se ona svedu pod isti nazivnik. U svakom slučaju, ne bismo željeli dublje ulaziti u problem same konstitucije discipline, nego bi do sada rečeno prije svega trebalo uputiti na širinu polja, ali i metoda kojima se povjesničari knjige služe u svojim istraživanjima. Upravo je s obzirom na spomenuto još neobičnija europska perspektiva koja se iskazuje čak i kada se bave knjigom na neeuropskim područjima.

Na pitanje koji su prethodnici discipline, odgovor će uvelike ovisiti o izvorima koji su konzultirani. David Šporer u svojoj knjizi *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa* (2015.) zaključuje da se povijest knjige može promatrati ili kao produžetak francuske nove povijesti, tj. francuske škole *Annales*, „ili kao nova disciplina nastala unutar angloameričke kritike koja je povezana s francuskom historiografijom, ali se od nje odvojila autonomizacijom predmeta i metodološkom subspecijalizacijom“⁵. On sam mnogo veći naglasak stavlja upravo na metode francuske historiografske škole *Annales*, iako ne zanemaruje ni angloameričke izvore, prije svega školu nove bibliografije. Nasuprot tome, uvodi u povijest knjige nastali u angloameričkom kontekstu često zanemaruju važnost tih škola za konstituiranje discipline. Uzmimo za primjer uvod autora Davida Finkelsteina i Alistaira McCleerya *An Introduction to Book History*. Knjigu smatramo oglednim primjerom stoga što su isti autori uređivali i zbornik *The Book History Reader* (2002.) koji je ključan za razmatranje stanja discipline. Njegovi autori mnogo su suzdržaniji što se tiče veze s francuskom historiografijom⁶. U njihovu uvodu ona ima, kako je Šporer na drugom mjestu primijetio, više dekorativnu ulogu⁷. No, zapravo vrlo malo prostora uopće posvećuju školama koje su disciplini prethodile što u kasnijem tekstu može stvoriti određene poteškoće. U svakom slučaju, i Finkelstein i McCleery i Šporer slažu se da je nova disciplina nastala u osamdesetima, u trenutku kada su se „susrele“ angloamerička nova bibliografija i francuska škola *Annales*. S obzirom na to da je u disciplini vidljivo nasljeđe oba

---

⁴V. *Book History*, br. 8, 2005., str. 107-129; *Book History*, br. 11, 2008., 1-32; *Book History*, br. 12, str. 74-99, str. 156-185.

⁵ David Šporer: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb, Leykam International, 2015., str. 108-109.

⁶ David Finkelstein i Alistair McCleery: *An Introduction to Book History*, New York, Routledge, 2005.

⁷ David Šporer: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, op. cit., str. 47.

pristupa, a ne samo škole *Annales*, kada u ovome radu govorimo o „povijesti knjige“ kao disciplini, mislimo prije svega na disciplinu koja je danas institucionalizirana ponajprije u angloameričkom kontekstu ili, konkretnije, u SAD-u. No, predstaviti ćemo obje „škole“ kako bismo utvrdili koje njihove dijelove povijest knjige asimilira. Prije svega zato što se čini da podrijetlo europocentrične perspektive koju u ovome radu problematiziramo možemo potražiti upravo u „školama“ iz kojih je potekla.

2.1. ANGLOAMERIČKA POVIJEST: NOVA BIBLIOGRAFIJA

Iako jasnu povijest povijesti knjige možemo pratiti kroz 20. stoljeće, Finkelstein i McCleery u svojoj knjizi ističu da se interes za sve aspekte stvaranja knjige pojavio gotovo istodobno kada i sama knjiga, a eksplicitne primjere tekstova koji opisuju knjigu kao objekt i njezin utjecaj na osjećaje i čula pojedinca možemo pronaći već u renesansi⁸. No, u 20. stoljeću svakako se pojavljuje pojačani interes za prvotiskanice i općenito ranu fazu razvoja teksta. U britanskoj kritici taj interes se rađa iz, naravno, vječnog interesa za Shakespeara. Konkretno, istraživanja ranih izdanja Shakespeareovih kazališnih komada i pokušaja da se razluče „prave“ od „pogrešnih“ verzija. Iz te se ideje razvija i pitanje što je uopće „prava“ verzija i kako to utvrditi. U tom kontekstu nastaje škola nove bibliografije koja postavlja temelje nove metodologije. Valja napomenuti da se ne radi o školi u pravom smislu, iako njezini „članovi“ dijele ideje i pristupe, prije svega zagovaraju analitičku bibliografiju. Njezini predstavnici, primjerice, Ronald B. McKerrow, Walter W. Greg ili Fredson Bowers, istražuju materijalne značajke knjiga i razne procese kroz koje tekst prolazi do trenutka kada se utjelovi u knjizi kako bi utvrdili koja je „prava“ verzija.

U Ujedinjenom Kraljevstvu taj teorijski pristup počinje razvijati bibliograf W. W. Greg uvelike potaknut radovima Alfreda W. Pollarda. Ukratko, Pollard u svojem radu *Shakespeare Folios and Quartos: A Study in the Bibliography of Shakespeare's Plays 1594-1685* (1909.) počinje propitivati prvo izdanje sabranih Shakespeareovih djela (tzv. *First Folio*). Riječ je o djelima koja su njegovi kolege John Heminges i Henry Condell sakupili i izdali nakon njegove smrti. Do Pollarda je prevladavalo mišljenje da je upravo to izdanje referentno, a ranija *quarto* izdanja odbacivala su se kao „pogrešna“. Pollard iznosi ideju da su upravo *quarto* izdanja referentna jer su izdana za Shakespeareova života i vjerojatno je da je autor imao više utjecaja pri

---

⁸ David Finkelstein i Alistar McCleery: *An Introduction to Book History*, op. cit., str. 8.

njihovu objavljivanju⁹. Ta teza je problem za dotadašnje bibliografske pristupe jer nemaju razvijenu metodologiju s pomoću koje bi istražili ove teze i utvrdili koja su „prava“ izdanja. Zbog toga W. W. Greg svojim djelovanjem, istraživanjima i, na kraju, u svojim esejima redefinira i proširuje znanstveno polje bibliografije. U svojem eseju iz 1933. “The function of bibliography in literary criticism illustrated in a study of the text of *King Lear*” tako objašnjava da je bibliografija:

[...] proučavanje knjiga kao materijalnih objekata. Ona istražuje materijale od kojih su knjige napravljene i načine na koji su uvezene. Utvrđuje njihovo podrijetlo i njihovu kasniju sudbinu. Bibliografiju ne zanima sadržaj knjiga u smislu književne kritike, ali je svakako zainteresirana za znakove i simbole koje knjige sadržavaju (osim značenja teksta) jer način na koji su oni upisani ili tiskani predstavlja važnu bibliografsku činjenicu. I, polazeći od te činjenice, zainteresirana je za međuodnos knjiga: za pitanje koji je rukopis kopiran iz kojeg, koji bi se primjerci tiskane knjige mogli zajedno grupirati kao prvo izdanje i koji je odnos među tiskanim izdanjima¹⁰.

Bibliografi pod okriljem ove škole počinju, dakle, istraživati značenje svih dijelova knjige: od fonta slova, preko veličine izdanja, naslova, do odstupanja, pogrešaka, razlika među izdanjima i sl. Ukratko, moglo bi se reći da se bave onim što će nekoliko desetljeća kasnije Gérard Genette uvesti u književnu kritiku kao paratekst. Ipak, pripadnici ove škole stalno ističu da se ne radi o usporedbi sadržaja u smislu utvrđivanja i usporedbe značenja teksta i tako žele jasno odijeliti bibliografiju od književne povijesti ili književne kritike¹¹.

Dakle, ti „novi“ bibliografi počeli su se uz katalogiziranje i opisivanje vanjskih značajki knjiga, baviti i rekonstrukcijom teksta i procesa pisanja, umetanja i tiskanja koji su doveli do konačne verzije teksta, a sve u cilju pronalaženja „prave“ verzije teksta. Kako bi jasnije definirao nove zadaće bibliografije, F. Bowers, američki zagovornik ovoga pristupa, u svojem tekstu “Bibliography, Pure Bibliography and Literary Studies” dijeli bibliografiju u tri „grane“: katalogizacija, povijesna bibliografija i analitička bibliografija, iz koje slijede i deskriptivna i tekstualna bibliografija¹². Svaka od tih „grana“ predstavlja jedan od postupaka pri katalogiziranju

---

⁹ Alfred W. Pollard: *Shakespeare Folios and Quartos: A Study in the Bibliography of Shakespeare's Plays 1594-1685*, London, Methuen and Company, 1909.

¹⁰ W. W. Greg, “The function of bibliography in literary criticism illustrated in a study of the text of *King Lear*”. U *Neophilologus*, vol. 18 (1933); citirano iz Neil Harris, pripremni materijali za kolegij “Introduction à la bibliographie matérielle” za Ecole de l’Institut d’histoire du livre, Lyon <http://ihl.enssib.fr/en/analytical-bibliography-an-alternative-prospectus/definitions-of-bibliography-and-in-particular-of-the-variety-called-analytical> (konzultirano 02/07/2016).

¹¹ V. primjerice Fredson Bowers: “Bibliography, Pure Bibliography and Literary Studies”. U *Book History Reader*, New York, Routledge, 2006., str. 27-34.

¹² Fredson Bowers: “Bibliography, Pure Bibliography and Literary Studies”. U *Book History Reader*, New York, Routledge, 2006., str. 28-30.

i opisu knjiga, no unutar nove bibliografije razrađuje se metodologija za analitičku, deskriptivnu i tekstualnu bibliografiju. Tu, pak, u igru ipak donekle ulazi značenje teksta utoliko što se traže razlike na morfološkoj razini koje mogu voditi do različite semantičke vrijednosti teksta.

Tim novim pristupom bibliografiji se pokušavaju približiti autorskoj verziji teksta. Naime, bibliografi i kritičari pod okriljem nove bibliografije odbacuju ideju o zadnjoj verziji teksta tiskanoj za autorova života kao „najtočnijoj“. Umjesto toga „pravu“ verziju definirao je Bowers, kao verziju najbližu autorovu originalnom rukopisu, tj. prvoj verziji rukopisnog teksta¹³. Dakle, rukopisi i tiskane verzije tekstova uspoređuju se kako bi se pronašao original i kako bi se što više približili „autorskom značenju“. U tom smislu intervencija bilo kojeg agensa osim autora značila je iskrivljavanje značenja i udaljavanje od autorove originalne zamisli. Takvim promišljanjem ubrzo se stvara mit autorove namjere i želje do koje je moguće prodrijeti pronalaskom originalnog, tj. prvog teksta. Pri tome, kao što su mnogi kritičari škole i primijetili, pripadnici škole uvelike idealiziraju proces tiskanja i promatraju ga kao koherentan i konzistentan proces koji slijedi jasan obrazac¹⁴. Osim toga, tezama o „autorovoj namjeri“ zaista ulaze u područje povijesti književnosti i sve više moraju, s jedne strane, braniti autonomiju bibliografije kao znanosti, ali i, s druge strane, svoje teze u kontekstu teorije književnosti.

Iako je škola nove bibliografije s vremenom izgubila sjaj i interes znanstvenika, neke njezine ideje i metode, svjesno ili nesvjesno, preuzima povijest knjige. U stvaranju te nove discipline bile su ključne ideje nove bibliografije o istraživanju cjelokupnog, da se slikovito izrazimo, života knjige: od prve rukopisne verzije, preko procesa tiskanja i promjena koje tekst prolazi u tom procesu, do kasnije njezine cirkulacije među čitateljstvom i promjena koje prolazi u tom kontekstu. Uz to, za sudbinu povijesti knjige važna je i činjenica da je nova bibliografija upravo pravac u bibliografskoj znanosti i da su njezini pripadnici tako čvrsto branili autonomiju svoje znanosti, dok su kročili na područje teorije i povijesti književnosti. U kontekstu angloameričke kritike prvi su povjesničari knjige, tako, mahom bili bibliografi, a i danas je ta disciplina usko povezana s bibliografijom. Upravo su se i zbog toga unutar znanosti razvile mnoge „debate“, primjerice ona između R. Darntona i Thomasa R. Adamsa i Nicolasa Barkera, gdje znanstvenici, s jedne strane, vide povijest knjige kao izrazito razgranato interdisciplinarno

---

¹³ Fredson Bowers: *Principles of Bibliographical Description*, Princeton University Press, 1950., citirano iz David Finkelstein i Alistar McCleery: *An Introduction to Book History*, op. cit., str. 9.

¹⁴ David Finkelstein i Alistar McCleery: *An Introduction to Book History*, op. cit., str. 10.

područje, a knjigu kao objekt u središtu *ljudskog* djelovanja, dok se drugi zalažu za povratak knjizi i odbacivanje pretjerane *sociologizacije* teksta. No, treba uzeti u obzir još jedan aspekt nove bibliografije koji je ostao u nasljeđe povijesti knjige, a to je izrazita usmjerenost prema europskoj, tj. engleskoj knjizi. Naime, nova bibliografija se prije svega razvila oko, na anglosaksonskom području vječno prisutna, pitanja o originalnosti Shakespeareovih djela i u velikoj većini radova Shakespeare je uvijek u središtu. Glavni interes analitičke bibliografije tako je često bio usmjeren upravo istraživanju raznih izdanja i prerada drama engleskog barda. Tako su njezina istraživanja ostala uglavnom u okviru engleske knjige i njezine produkcije. Povijest knjige isto je tako i danas, iako institucionalizirana u SAD-u, uvelike usmjerena na englesku knjigu. Kao dokaz tome može poslužiti podatak da je gledajući ukupan broj članaka u osamnaest brojeva časopisa *Book History* više od jedne četvrtine (29%) članaka posvećeno različitim aspektima knjige u Ujedinjenom Kraljevstvu¹⁵. Za usporedbu, knjizi u Kini i Japanu u osamnaest brojeva posvećeni su po jedan članak (oko 0,5%), knjizi u afričkim zemljama tri (1,5%), a knjizi u Australiji dva (1%).

2.2. POGLED IZVANA: DON MCKENZIE

Potkraj šezdesetih godina prošlog stoljeća na britanskoj znanstvenoj sceni pojavio se Don McKenzie, jedna od ključnih figura u procesu konstituiranja nove discipline. McKenzie je bio jedan od prvih koji je upozorio na to da analitička bibliografija mora uzeti u obzir ljudski faktor. Naime, istražujući arhive sveučilišne tiskare vrlo je brzo otkrio da je uredan i po određenim zakonitostima uređen tiskarski proces kakav pretpostavlja nova bibliografija zapravo neodrživi mit. Svoje teze potkrijepljene brojnou arhivskom građom iznio je u svojem doktorskom radu *The Cambridge University Press 1696-1712: a bibliographical study* (1966.). Petar D. McDonald i Michael Felix Suarez, urednici posmrtno objavljene knjige sabranih McKenzijevih radova *Making Meaning: Printers of the Mind“ and Other Essays* (2002.), u predgovoru knjizi govore o velikoj kontroverzi koju je rad stvorio. Mnogi kritičari sumnjali su u to da se uvjeti u jednoj relativno malou sveučilišnoj tiskari mogu smatrati oglednim primjerom uvjeta koji su generalno vladali u privatnim londonskim tiskarama¹⁶. McKenzie kritičarima odgovara pišući članak „Printers of the Mind“ objavljen u *Studies in Bibliography* (1969.) u kojem istražuje

---

¹⁵ Konkretno, to bi značilo 58 od ukupno 202 članka.

¹⁶ P. D. McDonald i M. F. Suarez (ur.): „Introduction“ u D.F. McKenzie: *Making meaning: „Printers of the Mind“ and Other Essays*, Sjedinenje Američke Države, University of Massachusetts Press, 2002., str. 13.

korespondenciju između londonskog tiskara Williama Bowyera i njegova sina. Ta korespondencija jasno upućuje na realni nered koji postoji tijekom produkcije knjige i na važnost ljudskog faktora u tom procesu. Još jedan važan zaključak koji McKenzie izvlači iz toga istraživanja je, kako upućuju McDonald i Suarez, da se takav proizvodni proces ne odnosi samo na književne tekstove, na koje je do tada bila usredotočena analitička bibliografija, već na proizvodnju knjiga općenito¹⁷. McKenziejevi tekstovi zaista su bili revolucionarni i stvorili su novu paradigmu u bibliografskom istraživanju – sociologiju teksta. Osim toga, njegovo djelovanje bilo je presudno i za konstituiranje discipline povijesti jer je svojim radovima skrenuo pažnju angloameričke kritike na francusku historiografiju i školu *Annales*. Taj trenutak posebno je važan, ističe Šporer, jer se tek tijekom „angloameričke recepcije događa konstituiranje povijesti knjige u 'novu' disciplinu“¹⁸.

Što se teme europocentričnosti povijesti knjige tiče, McKenzie je bio jedan od znanstvenika koji je već u začecima zapazio opasnost usmjerenosti prema Europi. Njegova jedinstvena perspektiva zasigurno je djelomično ovisila i o njegovu statusu *outsajdera* u britanskoj znanosti, s obzirom na to da je bio Novozelčanin. McKenzie je tako stalno upozoravao na europocentričnost discipline, najeksplicitnije možda na predavanju 1993. godine održanom u povodu stote obljetnice britanskoga Bibliografskog društva gdje je jasno upozorio na taj problem¹⁹. Osim toga, njegov esej *The Sociology of a Text: Oral Culture, Literacy, and Print in Early New Zealand: the Treaty of Waitangi* (1985.) do danas ostaje jedan od rijetkih primjera istraživanja susreta potpuno usmene kulture i europske kulture tiska. Ugovor iz Waitangija potpisan je 1840. između predstavnika Britanske krune i poglavica maorskih plemena koja su nastanjivala Novi Zeland. Njegov sadržaj i danas je predmet kontroverze, ali u vrijeme potpisivanja predstavnici Britanske krune smatrali su da su Maori potpisivanjem ugovora predali pravo upravljanja i vlasništva nad svojom zemljom kraljici Viktoriji u zamjenu za zaštitu. Jedinstvenost McKenzieva teksta ogleda se u tome da autor ne istražuje samo sadržaj ugovora, nego okolnosti u kojima je on potpisan. Konkretno, polazi od pitanja kako su Maori, iz svoje usmene kulture mogli doživjeti pisani ugovor i što je on uopće za njih mogao značiti. On, dakle, polazi iz maorske perspektive usmene kulture, a ne iz perspektive pismene kulture europskih

---

¹⁷*Ibid.*

¹⁸ David Šporer: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*. Zagreb, Leykam international, 2015., str. 105.

¹⁹ D. F. McKenzie: *Making meaning: „Printers of the Mind“ and Other Essays*, op. cit., str. 268.

osvajaju. Time pruža do danas prilično jedinstven pogled na susret dviju kultura i na utjecaj koji bi pisani tekst mogao imati na usmenu kulturu.

2.3. KONTINENTALNA POVIJEST: FRANCUSKA ŠKOLA *ANNALES*

Da bismo vidjeli utjecaj francuske historiografske škole *Annales* na povijest knjige, moramo se ponovno vratiti u tridesete godine prošlog stoljeća, godine kada se škola formirala. Prije svega, valja napomenuti da baš kao što škola nove bibliografije nije bila škola u pravom smislu riječi, tako to nije bila ni škola *Annales*. Znanstvenici koje danas smatramo pripadnicima škole *Annales* ili francuske nove historiografije, nisu imali jasnu zajedničku metodu ili predmet. Riječ je, zapravo, o nekoliko generacija znanstvenika iz područja društvenih i humanističkih znanosti, u prvom redu povjesničara, koji su se okupljali oko časopisa *Annales d'histoire économique et sociale*, skraćeno *Annales*. Njega su 1929. pokrenuli francuski historioografi Lucien Febvre i Marc Bloch. Nakon Febvreove smrti 1956. godine, časopis preuzima Fernand Braudel, koji nastavlja borbu za afirmaciju novog pristupa i njegovu institucionalizaciju. Petnaestak godina kasnije, 1969., časopis preuzima skupina već afirmiranih povjesničara koji se smatraju trećom generacijom. Među njima možemo istaknuti Jacquesa Le Goffa, Emmanuela Le Roy Laduria i Jacquesa Revela. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća na francuskoj humanističkoj sceni pojavljuju se novi mladi znanstvenici koje bismo mogli smatrati četvrtom generacijom: Roger Chartier, André Burguière i Alain Corbin²⁰.

Općenito govoreći, cilj osnivača časopisa bio je postaviti novu paradigmu u francuskoj historiografiji. Naspram „tradicionalne“ povijesne znanosti usredotočene na kronologiju, važne događaje i ljude i na potpunu autonomiju discipline i metoda, Febvre i Bloch zalagali su se za „totalnu povijest“ (*l'histoire totale*) i interdisciplinarnost („enquêtes collectives“). Burguière u svojoj knjizi *The Annales School. An Intellectual History*, navodi da su ideju „enquêtes collectives“, tj. taj „eksperimentalni znanstveni i interdisciplinarni izražaj koji su željeli promicati“, preuzeli od Henrija Berra, francuskog sociologa²¹. Njihov interes bio je maknuti fokus s velikih događaja i ljudi, tzv. događajne povijesti, i usmjeriti ih na povijesne procese. Za to je, smatrali su, bila potrebna suradnja svih humanističkih i društvenih znanosti. Burguière ističe

---

²⁰ Baš kao što i naziv „škola“ za školu *Annales* treba uzeti uvjetno, tako i generacijska podjela služi prije svega da bi se stvorio kronološki okvir. Znanstvenici unutar iste „generacije“ često se bave prilično različitim područjima i temama, pa bismo čak mogli reći da je jedino što ih povezuje upravo časopis *Annales*.

²¹ André Burguière: *The Annales School. An Intellectual History*, op. cit., str. 15.

da je njihov prvotni cilj bio izvući povijest iz akademske izolacije te, stoga, pozivaju ekonomiste, geografe i sociologe na zajednička interdisciplinarna istraživanja²². Upravo će interdisciplinarnost postati jedno od glavnih obilježja škole, ali i značajka koja će biti posebno važna za uspostavljanje discipline povijesti knjige. Naime, upravo takav pristup omogućuje širinu polja kakvo se predlaže definiranjem discipline jer bez suradnje znanstvenika iz različitih znanstvenih polja, tj. svih polja koji se tiču razvoja pisane komunikacije, takav pristup ne bi bio moguć.

Kroz rad Blocha i Febvrea, a zatim njihovih nasljednika, među kojima svakako valja istaknuti F. Braudela, formira se ideja tzv. „nove povijesti“ koja uključuje ideju „totalne povijesti“ (*l'histoire totale*). To je, kako je na jednom svojem predavanju izložio Febvre,

povijest koju ne zanima neki apstraktni, vječni, nepromjenjiv čovjek, već ljudi, uvijek uhvaćeni u kontekstu društva kojem pripadaju... u ljude koji imaju različite interese i vještine, ljude koji se druže, sukobljavaju se, podmeću jedni drugima da bi na kraju uspostavili kompromisni mir, *modus vivendi* zvan život²³.

Manje poetično rečeno, predlažu povijest koja bi prošlost zahvatila i pokušala opisati u svojoj njezinoj punini. Dakle, ne zanima ih više samo politička povijest, već i ostali slojevi i aktivnosti koje čine život, primjerice povijest vojske, ekonomije, religije, obrazovanja itd. Da bi se takav projekt ostvario, potrebno je provesti cijeli niz specijaliziranih povijesnih istraživanja koja bi, zajednički prezentirana, dala jasniju sliku prošlosti. „Totalnu povijest“ možda najbolje ilustrira monumentalni doktorski rad F. Braudela *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* (1949.). Općenito možemo reći da ta knjiga predstavlja jedno od najkonkretnijih ostvarenja ideje „nove povijesti“. Riječ je o radu od nekih tisuću petsto stranica koje je ovaj veliki povjesničar aktivno stvarao dvadesetak godina. Unatoč naslovu, vladavina Filipa II. služi samo kao svojevrsan motiv da bi se izložili prvo politički, ekonomski i kulturološki aspekti Mediterana na kraju 16. stoljeća, a zatim prikazali aspekti društva koji su se razvijali tijekom niza generacija. Generalno govoreći, njegov rad još jedanput ponavlja kritiku tzv. događajne povijesti, prije svega kronološkog promatranja povijesti koje se formira u njezinim okvirima. Nasuprot tome, u Braudelovu radu Mediteran, tj. prostor, postaje povijesni subjekt. Takav pristup važan je za

---

²²*Ibid.*, str. 17.

²³ Lucien Febvre: „Vivre l'histoire“ predavanje u École Normale Supérieure, listopad 1941., citirano iz André Burguière: *The Annales School. An Intellectual History*, op. cit., str. 17.

povijest povijesti knjige zato što, posredno, omogućuje i da se kasnije knjiga, tj. predmet, nađe u središtu interesa i sama postane povijesni subjekt.

Osim interdisciplinarnosti i „totalne povijesti“, ne možemo govoriti o školi *Annales* a da ne spomenemo i mentalitet („les outillages mentaux“, doslovno „duhovni alati“). Iako do danas prilično nejasan i neprecizan, mentalitet je toliko blizak „novoj povijesti“ da se ponekad pristup naziva i „povijest mentaliteta“. Već su se Febvre i Bloch zalagali za važnost proučavanja mentaliteta u istraživanju povijesti, ali ni oni se nisu slagali oko toga što bi točno bio mentalitet²⁴. Šporer u svojem *Uvodu u povijest knjige* opisuje razvojni put škole i u tom kontekstu i pojma mentaliteta te daje svojevrsnu sintetiziranu definiciju vođenu natuknicom R. Chartiera u *La nouvelle histoire* (1978.). Prema tome, „duhovni alati“ sastoje se

od skupa osjetilnih (percepcija), jezičnih (riječi i sintaksa) i konceptualnih podloga pomoću kojih se ljudi u određenom vremenu odnose prema svijetu. Mentaliteti su, dakle, vrsta sveobuhvatne kategorije koja obuhvaća predodžbe, misli i osjećaje i preko kojih se nastoji rekonstruirati način percepcije svijeta u nekoj konkretnoj epohi kulture ili civilizacije²⁵.

U okviru ovoga rada smatramo da ne treba ići dalje od ove definicije, jer iako je ovaj pojam ključan u kontekstu škole *Annales*, mogli bismo reći da igra tek posrednu ulogu u disciplini povijesti knjige, posebice u angloameričkom kontekstu. Tako primjerice, Finkelstein i McCleery u svojem uvodu u disciplinu, mentalitet neće ni spominjati, iako rad L. Febvrea i Henri-Jeana Martina *L'apparition du livre* (1958.) smatraju važnim za konstituiranje discipline²⁶ i često ga citiraju²⁷. Ipak, smatramo da u radovima koji obrađuju povijest discipline treba istaknuti važnost pojma za školu *Annales* jer su temeljni radovi, npr. spomenuta knjiga Febvrea i Martina, usko povezani uz ideju mentaliteta.

Naime, interes za knjigu u okviru škole *Annales* proizlazi i omogućen je upravo prožimanjem ideja interdisciplinarnosti, totalne povijesti i mentaliteta. Bez prihvaćanja interdisciplinarnosti kao mogućeg pristupa i šireg shvaćanja povijest, Febvre ne bi ni mogao krenuti u istraživanje povijesti knjige. Bez ideje opće povijesti, ne bi se ni pojavio interes za knjigu kao objekt i njezinu ulogu u društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj povijesti, naspram interesa za uloge konkretnih knjiga u konkretnim povijesnim događajima. Uz to, interes za

---

²⁴ Za različite interpretacije pojma mentaliteta kod Febvrea i Blocha v. André Burguière, *op. cit.*, str. 52-75.

²⁵ David Šporer, *op. cit.*, str. 73-74.

²⁶ D. Finkelstein i A. McCleery: *An Introduction to Book History*, *op. cit.*, str. 12.

²⁷ *Ibid.*, v. str. 12, 16, 18, 45, 46, 47, 48 itd.

mentalitete, bez obzira na to koliko neprecizan pojam bio, također je omogućio interes za knjigu. S jedne strane, zato što su mentaliteti, uz ostalo, posredovani i knjigama, ne samo kao „čuvanicama“ konkretnih tekstova, nego kao i objektima koji svjedoče o kulturnom i duhovnom razvoju. S druge strane, zato što, uz ostalo, upravo ideja mentaliteta i želja za spoznajom mentaliteta u određenom povijesnom razdoblju omogućuje da i predmeti ili prostor postanu povijesni subjekti.

Povijest knjige, dakle, ponekad implicitno, ponekad eksplicitno, preuzima ideje škole *Annales*, a s njima i, dijelom, njihovu metodologiju. Uz to, od Francuza, barem u početku, povjesničari knjige preuzimaju interesno područje i pokazuju interes za francusku knjigu. Tako je primjerice Robert Darnton, američki povjesničar knjige koji je izložio prvu definiciju discipline, velik dio svoje karijere posvetio upravo istraživanju francuske knjige u 17. i 18. stoljeću. Iako su se, kao što naglašava A. Burguière, začetnici i kasnije generacije znanstvenika „nove povijesti“ borili protiv *galocentrizma* u povijesnoj znanosti²⁸, nisu uspjeli pobjeći od europocentrizma i kasnije usmjerenosti prema Zapadu. Usprkos tome što je Francuska bila moćna kolonijalna sila koja je i do danas zadržala mnogobrojne i kulturno raznolike preookeanske teritorije, zagovornici „nove povijesti“ ne pokazuju nikakav interes za njih. U najboljem slučaju, mogli bismo reći da je *galocentrizam* zamijenjen europocentrizmom. U tom smislu novije generacije nisu proširile polje interesa. Uzmimo za primjer Chartiera, povjesničara škole *Annales* koji se aktivno bavi i poviješću čitanja u kontekstu povijesti knjige. Njegovi radovi su pritom potpuno usmjereni na Zapad u širem smislu, a na Francusku u užem²⁹.

Nakon što smo, dakle, promotrili pristupe iz kojih je povijest knjige nastala i kojima toliko duguje, njezina usmjerenost Zapadu ne treba čuditi. Vidjeli smo da se s jedne strane nalazi angloamerička „nova bibliografija“ nastala iz višestoljetne opsjednutosti Shakespeareom, s velikom većinom radova usmjerenom prema istraživanju njegovih djela. S druge strane, iz Francuske povijest knjige preuzima ideje i vrijednosti škole *Annales* čiji su članovi uvelike bili usmjereni istraživanju francuske i, rjeđe, europske povijesti. U tom kontekstu možemo dodati i da unutar discipline povijesti knjige, iznikloj na takvim temeljima, istraživanje pisane komunikacije drugih kultura predstavlja, uz ostalo, i ozbiljan metodološki problem. S druge strane, još jedna

---

²⁸ André Burguière: *The Annales School. An Intellectual History*, op. cit., str. 5.

²⁹ Neki od njegovih najvažnijih radova uključuju: *L'Éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle* (1976), četiri toma *Histoire de l'édition française* (suurednik s Henri-Jean Martinom) (1989-1991), *Histoire de la lecture dans le monde occidental* (suurednik s Guglielmom Cavallom) (1997) itd.

humanistička znanost uvelike usmjerena na europsku kulturu i perspektivu riskira ubrzanu propast i mogućnost da je se nađe u realnosti sve globalnijeg svijeta. Osim toga, opetovano ignoriranje stvarnosti drugih kultura i njihove perspektive osiromašuje nas i uskraćuje za nove vizije svijeta, ali i pojačava već postojeće tenzije u humanizmu između „zapadnih“ i „nezapadnih“ znanstvenika.

3. POVIJEST KNJIGE I PROBLEM UNIVERZALNOG

Prije nego što se posvetimo konkretnim manifestacijama europocentrizma u disciplini povijesti knjige, valjalo bi postaviti pitanje zašto je europocentrizam uopće važno kritizirati i zašto je on problematičan. Na kraju krajeva, logično je da se znanstvenici bave proučavanjem kulturnih i društvenih fenomena koji ih okružuju. Međutim, problematično je kada se iz tih istraživanja stvaraju teorije i kategorije koje, navodno, vrijede univerzalno. Još je problematičnije ako se takvo znanje producira na Zapadu u uvjetima u kojima gotovo da postoji, ponekad prešutni, ponekad eksplicitni, globalni konsenzus o kulturno, civilizacijski i politički „razvijenom“ Zapadu. Taj „razvoj“ ostatak svijeta tek treba dostići, po mogućnosti primjenjujući paradigmu razvoja koju predlaže Zapad i prateći isti razvojni put. Pri tome se vrlo često zaboravlja da se ideja „razvoja“ i „moderniteta“ razvijala od prosvjetiteljstva u „laboratorijima“ europske i, kasnije, američke humanistike. Tek je osvajanjem novih teritorija, kolonizacijom, vojnom i ekonomskom premoći „modernitet“ nametnut kao nužnost.

Baš kao i povijest knjige, mnoge humanističke discipline razvile su se u kontekstu u kojem je takav poredak stvari samorazumljiv i nije ga potrebno preispitivati. Međutim, pedesetih godina prošlog stoljeća počinju se javljati glasovi koji odbijaju prihvatiti da je to jedini mogući pristup. Iz nekoliko usamljenih glasova s vremenom će se razviti postkolonijalna teorija. Važno je napomenuti da se ne radi o jednoj jasnoj koherentnoj teoriji, već o iznimno raspršenom polju. To će, uostalom, odmah na početku istaknuti i urednici zbornika kao što su *The Post-colonial Studies Reader*³⁰ ili *A Companion to Postcolonial Studies*³¹. Ipak, svim pristupima i teorijama

---

³⁰ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths i Helen Tiffin: “General Introduction”. U Bill Ashcroft, Gareth Griffiths i Helen Tiffin (ur.): *The Post-colonial Studies Reader*, New York, Routledge, 1995., str. 1-4.

³¹ Henry Schwarz: “Mission Impossible: Introducing Postcolonial Studies in the US Academy”. U Henry Schwarz i Sangeeta Ray (ur.): *A Companion to Postcolonial Studies*, Malden, Blackwell Publishing, 2005., str. 1-20.

zajednički je interes za postkolonijalna društva i fenomene. U tom kontekstu urednici *The Post-colonial Studies Reader* ističu da su

postkolonijalni studiji utemeljeni na 'povijesnoj činjenici' europske kolonizacije i na različitim materijalnim posljedicama koje je taj fenomen uzrokovao. Činjenicu kolonizacije nikada ne smijemo smetnuti s uma jer se u posljednjih desetak godina termin 'postkolonijalno' koristi za cijeli niz kulturnih, ekonomskih i političkih praksi i postoji opasnost da u potpunosti izgubi značenje³².

Europocentrizam u humanističkim i društvenim znanostima javlja se tako kao jedna od materijalnih posljedica europske kolonizacije i iskazuje se kroz „univerzalizaciju“ europskih vrijednosti. Taj problem, kao što upozoravaju radovi različitih znanstvenika u drugom dijelu *Readera* naslovljenom „Universality and Difference“, posebno je istaknut u znanosti o književnosti. Primjerice, junaci europske književnosti, a zbog okolnosti kolonizacije tu se ističe engleska književnost, tako navodno predstavljaju univerzalne ljudske vrijednosti. Ni ostale znanosti nisu manje „pogođene“. Poseban problem u postkolonijalnoj teoriji je i povijesna znanost pod čijim se europskim okriljem stvara „mit o 'znanstvenom' pregledu prošlosti bez predrasuda, [...] mit o povijesnoj priči kao jednostavnom prikazu slijeda događaja“³³. Taj mit autorizira povijesnu znanost da „konstruira svjetsku stvarnost“³⁴.

U tom smislu može se pretpostaviti da bi povijest knjige mogla biti posebno zanimljiva postkolonijalnoj kritici jer se bavi, s jedne strane, knjigom kao najvažnijim medijem za književne tekstove i, s druge strane, poviješću. Posebno ako uzmemo u obzir i činjenicu da je povijest knjige relativno nova (inter)disciplina ustanovljena u razdoblju kada se europocentrizam sve više počeo isticati kao problem. Zanimljivo je, u tom kontekstu, primijetiti da se povijest knjige razvija paralelno s postkolonijalnom kritikom. Henri-Jean Martin i Lucien Febvre, francuski povjesničari povezani sa školom *Annales*, postavljaju temelje discipline u svojem djelu iz 1958., *L'Apparition du livre*. Tri godine kasnije Frantz Fanon, filozof i psihijatar s Martinika, objavljuje knjigu *Prezreni na svijetu* (1961.) u kojoj se prvi put koherentno razvija ideja o dehumanizirajućoj i uništavačkoj prirodi kolonijalizma. Trebalo je pričekati još dvadesetak godina, do kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća, da bi se povijest knjige jasnije ustanovila kao disciplina. Istovremeno, Edward Said, palestinsko-američki mislilac i osnivač

---

³² Bill Ashcroft, Gareth Griffiths i Helen Tiffin: “General Introduction”, *op. cit.*, str. 2.

³³ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths i Helen Tiffin: “Introduction” u dio XI. “History”. U *The Post-colonial Studies Reader*, New York, Routledge, 1995., str. 355.

³⁴ *Ibid.*

postkolonijalnih studija, objavljuje svoju knjigu *Orijentalizam* (1978.) koja predstavlja kapitalno djelo postkolonijalne kritike. Dodajmo još i da je esej Amerikanca Roberta Darntona „What is the History of Books?“ (1982.), koji prvi definira i pokušava ograničiti područje povijesti knjige, objavljen 1982. Dok godinu dana kasnije, Indijac Ranajit Guha, mentor i idejni začetnik *Subaltern Studies Group*, objavljuje svoju knjigu *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (1983.). Ako ovoj vremenskoj koincidenciji pridodamo činjenicu da i postkolonijalna kritika i povijest knjige propituju službene verzije povijesti, traže nove perspektive te iznalaze nove povijesne subjekte, zapravo iznenađuje da se ova dva područja nisu „susrela“, tj. da gotovo i nema kritičkih tekstova koji bi kombinirali ova dva pristupa. Upravo suprotno, u nastavku ćemo pokušati pokazati da je povijest knjige od svoje prve definicije usmjerena europocentrično, tj. prema proučavanju europske knjige na temelju koje tvori univerzalne teorije o razvoju i utjecaju.

No, koji je problem s univerzalnim kategorijama, teorijama ili konceptima? Ne dijelimo li, na kraju krajeva, ipak neke univerzalne potrebe koje zadovoljavamo na sličan način? Pa, prvi problem univerzalnosti u humanističkim znanostima jest da je ono što se prihvaća kao univerzalno nastalo najčešće u europskom kontekstu i što često ne postoji svijest o tome. Dipesh Chakrabarty u svojoj knjizi *Provincializing Europe* (2000.) tako primjećuje da je danas „takozvana europska intelektualna tradicija jedina živa tradicija na odsjecima društvenih znanosti većine, ako ne i svih, modernih sveučilišta“³⁵. Chakrabarty pripada *Subaltern Studies Group* koja se još od svojih početaka u djelima Ranajita Guhe bavi marksističkom teorijom i problemom primjene Marxovih kategorija na analizu razvoja neeuropskih društava, konkretno indijskog. U tom smislu Chakrabarty nastavlja tradiciju problematizirajući ideju moderniteta i historicizma na primjeru indijske srednje klase, tzv. *bhadralok*, iz koje je i sam potekao. No, on u predgovoru i uvodu iscertava mnogo širi problem u humanističkim i društvenim znanostima. Konkretno usmjeren na historiografiju, pokazuje kako se moderna disciplina počela razvijati u vrijeme europskog prosvjetiteljstva kada su se pojavile dvije presumpcije koje će oblikovati disciplinu: ideja stalnog ljudskog napretka, a time progresivnog povijesnog razvoja, i ideja univerzalnog apstraktnog ljudskog bića³⁶. Glavna posljedica ideje napretka i povijesnog progressa je povijest kojom čovjek počinje svoj razvoj u špiljama, prvo kao nomad, zatim nastavlja u sjedilački način

---

³⁵ Dipesh Chakrabarty: *Provincializing Europe*, Oxford, Princeton University Press, 2000., str. 5.

³⁶ *Ibid.*, str. 3-6.

života stvarajući pritom zajednice, prvo sela, pa gradove, pa carstva. Razvoj je možda postupan i dugotrajan, ali uvijek vodi prema naprijed. U mit o linearnom povijesnom razvoju uključuju se i „otkrivanja“ novih prostora koje u 16. stoljeća europska carstva polako počinju osvajati. Tamo pronalaze „divljake“ koji su prema tadašnjim viđenjima na nižem razvojnem stupnju i koje treba civilizirati i razviti. Glavni motiv takve povijesne naracije je stalno uspoređivanje ostatka svijeta sa zapadnim napretkom i određivanje ostalih u terminima nedostatka³⁷, najčešće neke važne „univerzalne“ vrijednosti koja je određivala zapadni modernitet: nepoštivanje ljudskih prava, neadekvatni obrazovni sustav, nepostojanje demokracije itd. Problem, dakle, nije to što su određeni koncepti nastali u Europi, nego što se pretpostavljaju kao jedini mogući ili barem najbolji mogući i uspjesi ostatka društva mjere se prema trenutačnom stanju zapadnog svijeta.

Analogni problem mogli bismo pronaći i u povijesti knjige unutar koje se implicitno iscrtava takav put razvoja pisane komunikacije – od crteža u špiljama, preko svitaka, pergamena, kodeksa, do tiskane knjige. Pretpostavljeno je, opet prešutno jer se čini da se tim temama nema potrebe baviti, da se europska knjiga proširila svijetom kao najbolji mogući medij za prijenos pisane komunikacije, a ne kao hegemonijski objekt u rukama europskih osvajača. Često se, također, pretpostavlja i univerzalno razumijevanje knjige kao objekta i njezine simboličke vrijednosti, tj. čini se kao da u koloniziranim društvima ona automatski poprima istu simboličku „univerzalnu“ vrijednost kao i u europskom kontekstu. Tako se pisana komunikacija koja je u različitim kulturama bila povezivana s različitim medijima prikazuje kao nužno vezana uz knjigu.

Međutim, odgovarajući na jedno kritičko čitanje teksta, Chakrabarty ističe dvije važne stvari. Prva je da ne odbacuje ideju univerzalnih kategorija kao takvih³⁸, a druga, na koju ćemo se vratiti kasnije, je da ne odbacuje europsku znanstvenu misao³⁹. Zaista, kada govorimo o teoriji potpuno odbaciti ideju univerzalnog bilo bi, kako je rekao Vivek Chibber teoretičar kritičan prema postkolonijalnoj teoriji i posebno *Subaltern Studies Group*, „neizrecivo blesavo jer bi to značilo da ne možemo imati teoriju“⁴⁰. Chibber u intervjuu za časopis *Jacobinu* u povodu

---

³⁷*Ibid.*, str. 30-34.

³⁸ Dipesh Chakrabarty: „Preface to the 2007 Edition“. U Dipesh Chakrabarty: *Provincializing Europe*, *op. cit.*, str. xiii.

³⁹*Ibid.*, str. xiii.

⁴⁰ Vivek Chibber: „How Does the Subaltern Speak?“ (intervju vodio Jonah Birch). U *Jacobin*, br. 10, 2013., <https://www.jacobinmag.com/2013/04/how-does-the-subaltern-speak/> (konzultirano 10/07/2016).

objavljivanja svoje knjige *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*⁴¹ (2013.) ponavlja kritiku povezanu uz Chakrabartyjev rad *Provincializing Europe* koja se zapravo odnosi na cjelokupnu postkolonijalnu teoriju. Tvrdi da je odbacivanje ideje univerzalnog u postkolonijalnoj teoriji besmisleno zato što se temelji na činjenici da se apstraktne, univerzalne kategorije ne očituju u stvarnosti točno onako kako su opisane u teoriji⁴². Na taj način, tvrdi dalje Chibber, odbacuje se ideja teorije koja je sama po sebi krajnja apstrakcija i jasno je da će svaka njezina manifestacija u stvarnosti biti drukčija⁴³. No, ni Chakrabarty konkretno, ni postkolonijalna teorija općenito, ne odbacuje u potpunosti ideju univerzalnih kategorija. Međutim, ono na što upozorava je da su univerzalne kategorije „nestabilni oblici“⁴⁴, doduše nužni za teoretiziranje. Ipak, ne treba zaboraviti da „ništa konkretno i partikularno ne može samo po sebi biti univerzalno“⁴⁵. Pa je tako konkretna iskustva i manifestacije određenih teorijskih postavki često teško podvesti pod zajednički nazivnik. Dakle, čak i ako prihvatimo da postoje univerzalne kategorije ili barem univerzalne ljudske potrebe, različiti načini na koja društva pronalaze rješenja za njih rezultiraju u različitim društvima i kulturama koja ne dijele istu sliku svijeta.

Upravo je knjiga dobar primjer činjenice da navodno univerzalne potrebe vode do potpuno različitih rješenja koja u konačnici formiraju različite kategorije. Pođimo od osnovne pretpostavke da je univerzalna potreba ljudskih zajednica komunikacija. Recimo da je temeljna komunikacija usmena koja se može, ali i ne mora razviti u pismenu komunikaciju. Isti cilj, komunikacija, tako se ostvaruje u dva radikalno različita oblika. Tako Walter J. Ong u svojoj knjizi *Orality and Literacy* (1982.) pokazuje da je razlika između pismene kulture i usmene

---

⁴¹ Vivek Chibber i u uvodu u svoju knjigu *Postcolonial Theory and the Specter of Capital* i u intervjuu za časopis *Jacobin* „How Does the Subaltern Speak?“ objašnjava svoju skepsu prema sveukupnoj postkolonijalnoj teoriji. Za svoju kritiku odabire *Subaltern Studies Group* zato što su razvili koherentnu teoriju što je, tvrdi Chibber, teško pronaći u inače raspršenom i raznolikom polju postkolonijalne teorije. Baš kao što se *Subaltern Studies Group* bavi ponajprije kritikom marksizma, tako i Chibber brani marksizam i pokazuje univerzalnost i opću primjenjivost marksističkih kategorija. Međutim, baš kao što je Chakrabartyev projekt mnogo ambiciozniji od kritike marksizma, tako i Chibber kritizirajući *Subaltern Studies Group* zapravo kritizira koncepte problematizirane unutar ukupne postkolonijalne teorije, primjerice univerzalnost i modernitet. S obzirom na to da marksizam nije u fokusu ovoga rada, nećemo pobliže ulaziti u analizu kritike, iako smo svjesni da pri tome mnogo toga izostavljamo. Ipak, s obzirom na to da je cilj ovoga rada istaknuti problem europocentrizma unutar discipline povijesti knjige, preuzimamo širi okvir navedene rasprave. V. Vivek Chibber: *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*, London, Verso, 2013., Vivek Chibber: „How Does the Subaltern Speak?“ i recenziju Gayatri Chakravorty Spivak: „Book reviews: Postcolonial theory and the specter of capital“, *Cambridge Review Of International Affairs*, Vol. 27, 2014.

⁴² Vivek Chibber: „How Does the Subaltern Speak?“, *op. cit.*

⁴³*Ibid.*

⁴⁴ Dipesh Chakrabarty: „Preface to the 2007 Edition“, *op. cit.*, str. xiii.

⁴⁵*Ibid.*

kulture, svijesti i kognitivnih postupaka određenih pismom i usmenošću toliko velika da je vjerojatno da je njihova vizija svijeta posve različita. „Pisanje je preobrazilo ljudsku svijest više nego ijedan drugi izum“⁴⁶, tvrdi Ong. U usmenoj kulturi osnova za očuvanje informacija je ljudsko pamćenje i ponavljanje. Informacija pri tome mora biti formulaična, lako pamtljiva i jasna. Usmeni oblici tako ne dopuštaju digresije, duge opise ili neke druge forme koje nisu neraskidivo povezane sa samom informacijom. Najvažnije od svega, riječ nije fiksirana u prostoru, nema svoju vizualnu reprezentaciju. S druge strane, tekst dopušta posve nove oblike izražavanja i pritom fiksira riječ u prostor. To, tvrdi Ong, dovodi do nove percepcije prostora⁴⁷. U zapadnoj kulturi taj je proces završen tiskom koji do kraja fiksira riječ i stvara osjećaj vremenske linearnosti te dovodi do specijalizacije vremena⁴⁸. Univerzalni aspekt ljudskih društava, komunikacija, tako se iskazuje radikalno drukčije, što dovodi do vrlo različitih koncepata vremena i prostora.

Nadalje, za potrebe pisane komunikacije u različitim kulturama razvijaju se različiti mediji. Konkretno, u Europi se razvija knjiga. Razlozi za to da baš ona postane glavni medij pisane komunikacije mnogobrojni su i složeni i usko povezani s povijesnim kontekstom, tj. zbivanjima na europskom području⁴⁹. Oblik knjige tako je uvelike zaslužan za novi odnos prema prostoru. Granica stranice određuje i prostornu granicu teksta. Uz to, knjigu je lako listati i tako konzultirati prijašnje događaje, tj. ono što je predstavljeno prije u knjizi. Takav oblik, stoga, stvara jasan osjećaj za prije i poslije, za prošlost i budućnost, ali i za početak i kraj. S druge strane, možemo uzeti vrlo različit primjer pisane kulture na prostoru Srednje Amerike. Iako se ne radi o potpuno razvijenom pismu jer kôd nije u potpunosti fiksiran, pripadnici pretkolumbovskih kultura nisu spadali ni u kulturu prvotne usmenosti, da upotrijebimo Ongov termin, jer su imali razvijen neki oblik pisane kulture. Razvili su i medij koji će kasniji osvajači nazvati „meksičkim kodeksom“, iako su se uporabom prilično razlikovali od kodeksa. Naime, José Luis Galindo Ortega iz meksičkog Nacionalnog instituta za antropologiju i povijest (Instituto Nacional de Antropología e Historia) objašnjava kako su pretkolumbovski rukopisi bili pisani piktogramima ili ideogramima, na dugoj roli papira koja bi se preklapala kako bi se dobio oblik harmonike.

---

⁴⁶ Walter J. Ong: *Orality and Literacy* (1982), Taylor & Francis e-Library, 2002., str. 77.

⁴⁷*Ibid.*, str. 77-114.

⁴⁸*Ibid.*, str. 115-120.

⁴⁹ Za kratki razvoj kodeksa i neke teorije o razlozima prevlasti knjige v. David Šporer: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa, op. cit.*, str. 23-27.

Čitali su se tako da bi se cijeli rukopis položio na tlo, a čitatelj ili, možda bi bilo točnije reći tumač, i slušatelji stajali su oko njega. Na taj način istodobno su mogli vidjeti cijeli „tekst“⁵⁰. Drukčiji medij zahtijevao je ili nudio, dakle, potpuno drukčiji način čitanja, a vjerojatno i razumijevanja. Zanimariti postojanje drugog medija za pisanu komunikaciju, kao što se unutar discipline povijesti knjige često čini, znači svesti iznimnu kreativnost ljudskog roda u osmišljavanju medija pisane komunikacije samo na knjigu. Znači isto tako, zanemariti povijesni i društveni kontekst te tako stvoriti prikaz uniformnosti iskustva pisane komunikacije kroz kulture. Jer ako je komunikacija univerzalni aspekt svih ljudskih društava, pisana komunikacije to nije, a još su manje načini na koje se takva komunikacija ostvaruje. Ukratko, nije potrebno posezati za apstraktnim kategorijama poput demokracije kako bi se pokazalo da univerzalije nisu stabilna kategorija. Čak i objekt kao što je knjiga, doduše bremenit simboličkom vrijednosti, pokazuje da „univerzalno“ nije održivo iznad maksimalnih apstrakcija teorije, pogotovo kada su univerzalne ideje temeljene na iskustvima samo jedne kulture. Univerzalno stoga ne treba odbaciti, ali treba imati svijest o teorijskim i praktičnim problemima koje to nosi.

Prije nego što prijedemo na konkretan prikaz europocentrizma u povijesti knjige, vratili bismo se samo na tren na drugu Chakrabartyjevu opasku u kojoj navodi da ne odbacuje europsku znanstvenu misao. S obzirom na važnost europske i zapadne misli u humanističkim i društvenim znanostima danas, potpuno je odbaciti, ionako se čini nemoguće. No, važno je to naglasiti jer kritičari postkolonijalne teorije, spomenimo ponovno V. Chibbera, često, čini se, ne žele razumjeti razliku između kritike i odbacivanja. Postkolonijalna teorija generalno ne odbacuje europsku znanstvenu misao već problematizira njezinu prevlast i hegemoniju koja, također, potječe iz kolonijalnog doba. Isto tako, kada kritiziramo europocentričnost povijesti knjige, cilj nije omalovažiti ili obezvrijediti radove znanstvenika u tom polju, nego skrenuti pozornost na aktualan globalni problem. Osvješčivanje problema europocentričnosti, na kraju krajeva, samo može dodatno obogatiti disciplinu novim uvidima u odnose stvorene pisanom komunikacijom.

---

⁵⁰ José Luis Galindo Ortega (ed.): *Códices de México*, Meksiko, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1996., str. 6.

4. DEFINIRANJE POLJA

Desetak godina nakon što je McKenzie objavio tekst koji propituje metode nove bibliografije i tako svrnuo pogled angloameričke kritike na francusku školu *Annales* objavljen je dovoljan broj tekstova koji se na ovaj interdisciplinarni način bave problemom knjige da bi se moglo početi razmišljati o novoj disciplini. Definirati novu disciplinu često je nezahvalan zadatak, posebno ako je riječ o disciplini koja ima toliko široko polje interesa kao što to ima povijest knjige. Već smo prije spomenuli da se te nezahvalne zadaće prihvatio R. Darnton koji je 1982. u svojem članku „What is a History of the Book?“ iznio prvu definiciju discipline. Ovdje se važno još jedanput osvrnuti na već predstavljeno podrijetlo discipline. Iako pripadnici obje škole pozivaju na otvaranje disciplina kojima se bave i traže nove pristupe starim problemima, njihov je uži interes vezan uz neke europske kulturne probleme. Tako je npr. i Darntonov interes bio vezan za osamnaestostoljetnu Francusku, što se, logično, jasno reflektira u njegovim radovima⁵¹, ali i u definiciji i modelu koji predlaže za povijest književnosti. On definira povijest knjige kao „socijalnu i kulturnu povijest komunikacije putem tiska“ čija je svrha „razumjeti kako su se ideje prenosile putem tiska i kako je tiskana riječ utjecala na razmišljanje i ponašanje čovječanstva tijekom posljednjih petsto godina“⁵². Jasno je da tako definirana disciplina ne može izbjeći fokusiranost na zapadnu kulturu i njezina kretanja jer je tisak, prije svega, tekovina zapada⁵³, i mogli bismo reći, riskirajući generaliziranje, da je, barem tijekom prva dva stoljeća svojeg postojanja, služio za promicanje ideja europskih sila u njihovim kolonijama.

Osim definicije, Darnton predlaže i model „komunikacijskog kruga“ (engl. *communication circuit*) koji bi trebao predstavljati „generalni model za analizu procesa nastanka knjiga i njihova širenja kroz društvo“⁵⁴. „Komunikacijski krug“ sastoji se od autora, izdavača, tiskara, dobavljača, knjižara i čitatelja⁵⁵. S obzirom na to da se već u definiciji Darnton ograničava na „tiskanu knjigu“, svi nedostaci definicije reflektiraju se i na model. U tom smislu Finkelstein i McCleery blago primjećuju da „dijelovi modela nisu bili pogodni za proučavanje

---

⁵¹ Dovoljno je pogledati naslove nekih od njegovih najznačajnijih radova: *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie* (1987.), *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History* (1990.), *The Devil in the Holy Water, or the Art of Slander from Louis XIV to Napoleon* (2009.).

⁵² Robert Darnton: „What is a History of the Book?“, *op. cit.*, str. 9.

⁵³ Ipak valja napomenuti da je tisak ponajprije izumljen u Kini, vjerojatno već u 6. ili 7. stoljeću, a u Koreji u 13. stoljeću pokretna slova. No, mnogo veći utjecaj tisak je ostvario u Europi kada ga je u 15. stoljeću „ponovno“ izmislio Gutenberg.

⁵⁴ Robert Darnton: „What is the History of Book?“ (1982.), *op. cit.*, str. 10.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 11. Za grafički prikaz str. 12.

kulture prije pojave tiska ili utjecaja usmene kulture na pisanu tradiciju⁵⁶. Zapravo, model uopće nije pogodan za proučavanje kulture prije pojave tiska ili veza usmene i pisane kulture. Potpuno je usmjeren na tiskanu knjigu i baš zbog njegova svojstva „kruga“, tj. ideje cikličnosti „života“ knjige, zatvoren je i donekle nepropusan. Posljedice toga vidljive su upravo u Darntonovim nedavnim radovima u kojima se okreće povijesti knjige u Indiji⁵⁷. Ograničavanje samo na tiskanu knjigu omogućuje mu istraživanje toga područja bez konzultiranja indijskih izvora ili propitivanja utjecaja indijske pisane i usmene kulture na razvoj knjige u Indiji. Darnton se tako može baviti knjigom u Indiji konzultirajući samo relativno uredan arhiv koju su za sobom ostavili revni birokrati britanskih osvajača. No, ograničavanje na tiskanu knjigu bio je problem i znanstvenicima koji su se, primjerice, bavili europskom rukopisnom tradicijom. Zbog toga su Ezra Greenspan i Jonathan Rose, urednici prvog broja časopisa *Book History*, znatno proširili definiciju. Ipak, prijedlog definicije usmjerene na tiskanu knjigu te prijedlog „generalnog modela“ i njegova nekritička primjena, usmjerili su disciplinu prema europskom modelu razvoja pisane komunikacije.

Pokušat ćemo to pokazati na primjeru španjolske kolonije na području današnjeg Meksika prvotno nazvane Nova Španjolska. U Novoj Španjolskoj prva tiskara postavljena je već 1539. godine, ali ta i ostalih pet tiskara koje su počele s radom tijekom 16. stoljeća u početku su, neke nominalno druge formalno, bile u vlasništvu i pod pokroviteljstvom crkvenih vlasti i njihova uloga strogo je ograničena na tiskanje publikacija potrebnih za evangelizaciju autohtonog stanovništva: katekizama, početnica, abecedarija, brevarija itd. Iako je, kako ističu Martin i Febvre, to da je Crkva, a ne privatni ulagač, vlasnik tiskara, posebnost toga područja⁵⁸, slični mehanizmi postojali su u svim novoosvojenim područjima, premda je bila uobičajenija kontrola svjetovnih vlasti. Nema podataka o tome je li i kako je autohtono stanovništvo sudjelovalo u radu tiskara, a proći će stoljeća prije nego što će se tiskati prvi tekstovi na indijanskim jezicima, uz iznimku šesnaestostoljetnih katekizama i abecedarija koje su bile tiskane na raznim indijanskim jezicima. Tijekom 16. i 17. stoljeća, čak se i većina tekstova kreolskih autora, među njima i tekstovi jedne od najvažnijih kolonijalnih pjesnikinja, Sor Juane de la Cruz, tiskaju u Španjolskoj, a ne u potkraljevstvu. Povijest knjige u Novoj Španjolskoj, tako se, prema Darntonovoj definiciji,

---

⁵⁶ David Finkelstein i Alistar McCleery: *An Introduction to Book History*, op. cit., str. 13.

⁵⁷V. Robert Darnton: „Book Production in British India“ (2002.) i „Literary Surveillance in the British Raj“ (2001.).

⁵⁸ Lucien Febvre i Henri-Jean Martin: *L'apparition du livre*, Paris, Les Éditions Albin Michel, 1958., str. 322.

svodi na povijest europske knjige i europske produkcije tiskanih knjiga na novom teritoriju, tj. povijest širenja europskih utjecaja na tom području.

S druge strane, u konkretnom slučaju Mezoamerike zanemaruju se pretkolumbovska produkcija, značenje pisane riječi za autohtono stanovništvo, ali i rukopisna produkcija koja je nastajala paralelno s tiskom, iako sve te činjenice, smatramo, utječu kako na povijest knjige u širem smislu, tako i na povijest tiskane knjige. Primjer jednoga takvog djela je *Historia general de las cosas de Nueva España* (dovršeno oko 1561.) franjevca Bernardina de Sahagúna u kojem je pokušavao prikupiti što više podataka o indijanskoj povijesti, književnosti, običajima i kulturi. Djelo je pisao u suradnji sa svojim učenicima s Kolegija iz Tlatelolca, potomcima aristokracije iz plemena koja su tvorila Astečko carstvo. Posebnost djela je što je pisan u dvije kolone, jedna na španjolskom, a druga na nahuatlu⁵⁹, ali i u bogatstvu prikupljenog etnografskog sadržaja. Osim toga, nakon što su 1582. spaljeni svi pretkolumbovski spisi iz arhiva u Texcocu koji su praktički sadržavali sveukupnu pisanu povijest plemena s toga područja⁶⁰, raste važnost ovoga teksta za razumijevanje indijanske pismene i usmene tradicije. Postojanje takvih i sličnih tekstova govori mnogo o pismenosti autohtonog stanovništva i o susretu i komunikaciji između kultura ostvarenima, uz ostalo, uz pomoć knjige i pisma. Ipak, Darntonova definicija i model „komunikacijskog kruga“ knjige ne nude mehanizme kojima bi se obradili takvi tekstovi.

U tom smislu može se istaknuti još jedan važan primjer u kojem možemo vidjeti da razvoj i značenje knjige u Europi ne odgovara utjecaju knjige na drugim područjima. U posljednjem dijelu svoje knjige *L'apparition du livre* naslovljenom „L'imprimerie et les langues“ Martin i Febvre iznose teoriju o utjecaju tiska na razvoj i standardizaciju vernakularnih jezika⁶¹. Ukratko, pokazuju kako razvoj tiska na europskom kontinentu pozitivno utječe na razvoj i širenje vernakularnih jezika koji polako potiskuju latinski⁶². S druge strane, širenje tiska imalo je sasvim drukčije posljedice u koloniziranim područjima. Tako Chakrabarty uspoređujući položaj europskih kolonizatora i migranata danas primjećuje:

---

⁵⁹ http://bdmx.mx/detalle/?id_cod=34#.VBLHyfmSzaY

⁶⁰ José Luis Martínez: *El libro en Hispanoamérica: Origen y desarrollo* (1984), Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1987., str. 14.

⁶¹ Zapravo se radi, kao što naglašavaju u bilješki, tek o uvodu u problematiku s kojom su se namjeravali pozabaviti u nastavku *L'apparition du livre* koji nikada nisu napisali. V. Lucien Febvre i Henri-Jean Martin: *L'apparition du livre*, op. cit., str. 465.

⁶² *Ibid.*, str. 465-471.

Kamo god su Europljani krenuli u potragu za novim domom, njihovi imperijalni resursi i prevlast nad domorodačkim stanovništvom omogućila im je da reproduciraju mnoge važne elemente života koji su ostavili za sobom. Jesu li ikada europski kolonizatori u bilo kojoj zemlji izgubili svoj jezik zbog migracije? Nisu. Često je, umjesto toga, domorodačko stanovništvo izgubilo svoj⁶³.

Upravo je tisak bio jedan od „imperijalnih resursa“ koji je, u svojevrsnom obrnutom procesu od onoga koji se dogodio u Europi, odigrao važnu ulogu u potiskivanju domorodačkih jezika i u ustanovljavanju jezika osvajača kao službenog. Tiskare su služile za produkciju tekstova na jeziku osvajača ili eventualno materijala na jezicima autohtonog stanovništva kako bi ih se civiliziralo. U slučaju Nove Španjolske „civilizirati“ je značilo pokrstiti i naučiti španjolski. Posljedice toga procesa, u kojem su knjiga i tisak odigrale tako važnu ulogu, osjećaju se još i danas. Od devetnaest srednjoameričkih i južnoameričkih zemalja koje su bile dio španjolskog imperija, tek četiri priznaju indijanske jezike kao službene i to tek njih stotinjak, iako se procjenjuje da na tom području postoji više od tisuću različitih indijanskih jezika. Prihvatiti Darntonov „generalni model“ zasnovan na procesima povezanima s knjigom u Europi znači u velikoj mjeri ignorirati ili barem marginalizirati gore spomenute procese.

Problem je što takva definicija „legitimizira“ zapadne znanstvenike da se bave drugim kulturama a da se ne bave širim društvenim kontekstom. Uz to, „europocentrizam“ unutar znanosti perpetuiraju se kada taj „generalni model“ prihvaćaju i znanstvenici iz drugih kultura koji se bave poviješću knjige unutar svojih nacionalnih granica. D. Chakrabaty skreće pažnju na dva „svakodnevna simptoma“⁶⁴ koji upućuju na podređenost nezapadnih društvenih i humanističkih znanosti. Jedan je da europski znanstvenici stvaraju svoje radove „ignorirajući povijesti nezapadnog svijeta“⁶⁵ (tj. radove „lokalnih“ znanstvenika), a da to „ne utječe na kvalitetu njihova rada“⁶⁶. S druge strane, i to je drugi simptom, „opći paradoks društvenih znanosti trećeg svijeta je da *mi* smatramo te teorije, unatoč tome što 'nas' one inherentno ignoriraju, eminentno korisnima u razumijevanju naših društava“⁶⁷. Ti su simptomi svakako vidljivi i u povijesti knjige.

Uzmimo primjerice Roberta Darntona i njegov članak objavljen u 4. broju časopisa *Book History*. „Literary Surveillance in the British Raj: The Contradictions of Liberal Imperialism” bavi se cenzurom u Britanskoj Indiji potkraj 19. stoljeća. Tekst počinje portretom Williama

---

⁶³ Dipesh Chakrabarty: „Preface to the 2007 Edition“, *op. cit.*, str. xviii.

⁶⁴ Dipesh Chakrabarty: *Provincializing Europe*, *op. cit.*, str. 28.

⁶⁵*Ibid.*

⁶⁶*Ibid.*

⁶⁷*Ibid.*, str. 29.

Lowlera, britanskog knjižničara i bibliografa, cenzora za britansku vlast pri ICS-u (Indian Civil Service). Uz ostalo, opisuje primjedbe koje unosi u jednu od šesnaest kolumni kada analizira novopristigle knjige i posebno se osvrće na opis „epske indijske pjesme *Vana Vihangini*, ili *The Female Bird of the Forest*“⁶⁸. Opisom, tvrdi Darnton, Lowler jasno daje do znanja pripadnicima ICS-a koji će se njime koristiti da je ta pjesma opasna⁶⁹. Zašto onda, pita se Darnton, ta pjesma i ostale knjige koje je Lowler smatrao opasnima nisu zabranjene. I zašto su britanske službe pratile i vodile golem arhiv o produkciji „domorodačke“ literature ako je nisu planirale zabraniti? Darnton zaključuje da je „očito veza između imperijalizma i književnosti kompleksnija nego što se čini“⁷⁰. Isto su, u vrlo iscrpnim studijama već pokazali neki indijski autori koji su se bavili odnosom knjige, književnosti i imperijalne vlasti⁷¹, iako ne nužno unutar discipline povijesti knjige. No, Darnton se odnosi prema predmetu kao da pitanje nikada prije nije bilo postavljeno i kao da ni jedan odgovor nije ponuđen. Na idućih četrdesetak stranica svojega rada citira isključivo zapadne izvore, izuzev citata nekih indijskih književnih djela (koje opet „komentiraju“ zapadni izvori). Takav pristup, kao što kaže Chakrabarty, ne umanjuje nužno kvalitetu Darntonova rada ili valjanosti njegovih zaključaka⁷², ali upućuje na povlašten položaj zapadnih znanstvenika i znanja produciranog u tom kontekstu.

Jasno je, dakako, da za problem prijašnjeg pristupa nije odgovorna isključivo definicija discipline. Uostalom, iako je Darntonova definicija jedna od utjecajnijih – mnogi radovi vezani uz područje povijesti knjige implicitno ili eksplicitno temelje se na njoj – ona svakako nije jedina ni općeprihvaćena. D. Finkelstein i A. McCleery u svojoj knjizi *An Introduction to Book History* tako napominju da je bila posebno kritizirana među znanstvenicima koji su se bavili usmenom i rukopisnom tradicijom⁷³. Drugi razlog „pobune“ bio je što su neki smatrali da se Darntonovom definicijom knjiga previše „sociologizirala“, tj. da previše udaljava disciplinu od njezina primarna predmeta – knjige. Thomas R. Adams i Nicolas Barker tako u svojem članku „A New Model for the Study of the Book“ (1993.) ističu da je „slabost Darntonova modela što se bavi

---

⁶⁸ Robert Darnton: „Literary Surveillance in the British Raj: The Contradictions of Liberal Imperialism“. U *Book History*, br. 4, 2001., str. 134.

⁶⁹*Ibid.*, str. 135.

⁷⁰*Ibid.*, str. 136.

⁷¹V. Gauri Viswanathan: *Masks of Conquest: Literary Study and British Rule in India*, New York, Columbia University Press, 1989. ili Meenakshi Mukherjee: *Realism and reality: the novel and society in India*, Oxford, Oxford University Press, 1985.

⁷² Dipesh Chakrabarty: *Provincializing Europe*, op. cit., str. 28.

⁷³ David Finkelstein i Alistar McCleery: *An Introduction to Book History*, New York, Routledge, 2005., str. 16.

ljudima, a ne knjigama⁷⁴. Uz to, ističu problem usmjerenosti na tiskanu knjigu i važan problem nedostatka metajezika u disciplini kojem ćemo se kasnije vratiti. Umjesto Darntonova modela predlažu vlastiti u kojem će ljudske agense iz Darntonova modela zamijeniti „pet događaja iz života knjige“: izdavanje, proizvodnja, distribucija, recepcija i preživljavanje⁷⁵. No, oni svojim modelom ne rješavaju problem usmjerenosti povijesti knjige na tiskanu knjigu jer, u načelu, „pet događaja iz života knjige“ samo prevode šest Darntonovih ljudskih agensa u druge termine, bez značajnije promjene perspektive. Vjerojatno u tome leži jedan od razloga zašto njihov model danas služi samo kao primjer kritike Darntonova modela, ali nema praktičnu primjenu. Uz to, u njihovu detektiranju problema i predloženom modelu još se jedanput očitava europocentričnost discipline. Glavni problem za Adamsa i Barkera implicitno predstavlja isključivanje europske rukopisne tradicije, a ne, daleko veći problem, neprimjenjivost modela u analizi pisane komunikacije drugih kultura.

Ipak, u prvom redu je pritisak znanstvenika koji su se bavili rukopisnom tradicijom, kako pokazuju Finkelstein i McCleery⁷⁶, doveo do proširenja definicije. Ona se pojavila 1998. prilikom izlaska prvog broja časopisa *Book History*, prvom takve vrste posvećenom isključivo području povijesti knjige. Njezini urednici Ezra Greenspan i Jonathan Rose prilično su ambiciozno definirali polje povijesti knjige:

[Povijest knjige] uključuje cjelokupnu povijest pisane komunikacije: stvaranje, širenje i uporaba pisma i tiska u svim medijima, uključujući knjige, novine, časopise, rukopise, letke i slične promotivne i informativne tiskovine... Društvenu, kulturnu i ekonomsku povijest autorstva, izdavaštva, tiska, ukrašavanja knjiga, autorskog prava⁷⁷, cenzure, tržišta knjiga i distribucije, knjižnica, pismenosti, književne kritike, čitateljskih navika i reakcije čitatelja⁷⁸.

Ova definicija također djelomično usmjerava disciplinu prema zapadnoj kulturi, ali samo utoliko ukoliko je povijest knjige svakog područja povijest europske knjige. Međutim, ona također dopušta proučavanje prijašnjih oblika pismenosti u odnosu na kulturu tiska, što je znatno proširenje područja, kako za proučavanje knjige u Europi, tako i za proučavanje povijesti knjige na drugim kontinentima. Također, ova definicija nadilazi implicitnu pretpostavku Darntonove definicije o svojevrsnom povijesnom rezu u trenutku pojave tiska, koja, na neki način, dijeli

---

⁷⁴ Thomas R. Adams i Nicolas Barker: „A New Model for the Study of the Book“ (1993). U David Finkelstein i Alistar McCleery (ur.): *The Book History Reader*, op. cit., str. 51.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 53.

⁷⁶ David Finkelstein i Alistar McCleery: *An Introduction to Book History*, op. cit., str. 17.

⁷⁷ U originalu *copyright*.

⁷⁸ Ezra Greenspan i Jonathan Rose: „Introduction“. U *Book History*, br. 1, 1998., str. ix.

povijest na povijest prije tiska (koju disciplina ne proučava) i povijest poslije pojave tiska. Finkelstein i McCleery stoga primjećuju da će ta, šira definicija, zasigurno biti bolje prihvaćena među povjesničarima knjige jer obuhvaća sve aspekte različitih aktivnosti povezanih uz tisak⁷⁹. S druge strane, važno je još jedanput primijetiti da se definicija proširila ne zbog osvješćivanja problema europocentrizma, već upravo zbog neuključivanja dijela europske pisane komunikacije. Prevladavajuća usmjerenost Zapadu tako se nastavila u časopisu *Book History* koji u svojim do danas objavljenih osamnaest brojeva više od 70% sadržaja posvećuje knjizi na Zapadu.

5. EUROPSKI JEZIK POVIJESTI KNJIGE

Uz razvoj discipline povijesti knjige usko je povezana rasprava o tome je li za razvoj knjige važniji trenutak izuma kodeksa ili, pak, tisak, kako tvrdi Elisabeth Eisenstein, „nepriznata revolucija“ koja je promijenila lice Europe i sudbinu knjige⁸⁰. Pri tome se obje strane slažu da su oba trenutka bila odlučujuća, ali se rasprava vodi o tome koji je važniji. U svakom slučaju, izum kodeksa i prelazak sa svitka na novi oblik čuvanja znanja i informacija, označava prekretnicu u europskoj povijesti pisane komunikacije. Forma kodeksa, iz koje će se kasnije razviti knjiga, bila je potpuno novi način pristupu informacija. Ako promotrimo kakvu je revoluciju kodeks predstavljao u europskoj kulturi u čijem se kontekstu razvijao stoljećima, možemo samo pretpostaviti što je takva forma značila za druge kulture. Osim toga, forma knjige u drugim je kulturama bila nametnuta. S jedne strane, usmenim kulturama, kao što možemo vidjeti u McKenzievu primjeru novozelandskih Maoria⁸¹, pojava pisma označavala je golemi kulturni šok i napad na njihov način života i poimanja svijeta. Istovremeno, s obzirom na to da su kolonizatori inzistirali na obliku knjige i druge medije nisu ni razmatrali, ona je bila napad i na medije kultura koje su poznavale pismo. Tako su ranije spomenuti pretkolumbovski „kodeksi“ na prostoru Srednje Amerike iz svojih prvotnih oblika doslovno pretvoreni u kodekse. Španjolski osvajači prvo su velik dio tekstova uništili, a nakon toga su one koji su ostali „zatvorili“ u formu kodeksa.

---

⁷⁹David Finkelstein i Adam McCleery: *An Introduction to Book History*, op. cit., str. 16.

⁸⁰V. Elisabeth Eisenstein: *The printing press as an agent of change: communications and cultural transformations in early modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

⁸¹V. Don McKenzie: “The Sociology of a Text: Oral, Culture, Literacy, and Print in early New Zealand” (1984). U Don McKenzie: *Bibliography and the Sociology of Texts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999., str. 77-128.

Danas je preostalo manje od dvadeset pretkolumbovskih „kodeksa“ koji se, ironično, čuvaju u europskim nacionalnim knjižnicama⁸².

Unatoč tome što su je nametnuli kolonizatori, knjiga se danas smatra univerzalnim simbolom znanja i obrazovanja. Generalno govoreći, čini se kao jedna od rijetkih „svojina“ Zapada koja se ne odbacuje i ne propituje⁸³. Zanimljivo je da ipak ne nedostaje tekstova koji propituju odnos pisanja i moći ili ostvarivanja kulturne hegemonije nametanjem književnosti kolonizatora. S druge strane, sam medij, knjiga, nije problematiziran. Čini se, ipak, da je zbog njezina tihog hegemonijskog efekta knjiga kao medij, a ne samo konkretne knjige i tekstovi u njima, trebala biti nešto čime bi se postkolonijalna kritika trebala pozabaviti. Ta primjedba posebno vrijedi ako uzmemo u obzir odnos, primjerice, povjesničara knjige prema pisanim medijima u drugim kulturama koji se, mahom, nazivaju generičkim imenom „knjiga“ i tretiraju kao da imaju neke povijesno-razvojne veze s europskom knjigom.

Povijest knjige kao izrazito interdisciplinarno područje često „posuđuje“ terminologiju i metodologiju drugih disciplina. Sama disciplina, tako, nije stvorila posebni metajezik. Ipak, smatramo da bi bilo iznimno važno za daljnji razvoj discipline preciznije, jasnije i iscrpnije definirati neke pojmove kojima se bavi. Posebno je to važno kada disciplina počinje pokazivati ozbiljniji interes za razvoj pisane komunikacije u drugim kulturama. Adams i Barker, tako su, u svojem tekstu u kojem kritiziraju i proširuju Darntonov model „komunikacijskog kruga“ knjige, upozorili na problem nepreciznosti pojma „tiskana knjiga“. On, naime, pokriva sveukupnu tiskanu proizvodnju, od časopisa, novina, različitih propagandnih materijala, letaka itd. Međutim, kada ga netko upotrijebi, on, kako kažu, „priziva sliku kodeksa, sveska papira s otisnutim tekstom poprijeko poklopljenih stranica povezanih zajedničkim hrptom i obično (ali ne uvijek) umetnutog u korice“⁸⁴. Umjesto uporabe toga značenjski jasno obojenog izraza predlažu uporabu pojma „bibliografski dokument“⁸⁵, koji ipak nije ušao u širu uporabu. Takve rasprave gotovo se mogu činiti sitničavim s obzirom na to da unutar discipline vjerojatno postoje i veći problemi, ali

---

⁸² Ironija leži u tome što su kolonizatori nakon što su uništili najveći dio pisane produkcije srednoameričkih kultura preostale počeli smatrati rijetkim blagom, pa su ih kao iznimno rijetke objekte slali španjolskom kralju kao poseban dar koji ih je dalje poklanjao ostalim europskim plemićkim kućama. Tako su se od nepoželjnoga demoniziranog objekta koji predstavlja pogane prakse koje treba uništiti, kodeksi pretvorili u egzotičan luksuzni objekt. Zbog toga se danas u Meksiku nalaze tek dva pretkolumbovska kodeksa.

⁸³ Ovdje govorimo općenito o knjizi kao mediju, a ne o konkretnim knjigama i tekstovima.

⁸⁴ Thomas R. Adams i Nicolas Barker: „A New Model for the Study of the Book“. U *The Book History Reader*, op. cit., str. 51.

⁸⁵ *Ibid.*, str. 51.

smatramo da njihovu važnost nikako ne treba zanemariti. Na primjer, čini nam se da se stvaraju dvije različite slike o tiskanoj produkciji u 16. stoljeću u potkraljevstvu Nove Španjolske ovisno o tome kažemo li da je tiskano 179 knjiga ili 179 bibliografskih dokumenata.

Analogan problem javlja se kada se obrađuju povijesti knjiga u drugim neeuropskim kulturama. Naime, smatramo da je netočno i neprecizno tekstove tih kultura nazivati knjigama jer taj pojam priziva određenu sliku, neraskidivo povezanu s razvojem pismenosti i povijesti knjige u europskim kulturama. Konkretno, pretkolumbovski spisi običavaju se nazivati knjigama ili kodeksima, iako među njima ima daleko više razlika nego sličnosti. Neki će reći da su pretkolumbovski spisi i knjige služili sličnoj svrsi, svaka na svoj način pismenoj komunikaciji, pa ih je slijedom toga opravdano svoditi na isti nazivnik, pri čemu bi knjiga bila opći pojam koji obuhvaća svaku vrstu pisanih dokumenata bilo koje kulture. Međutim, tu se javljaju dva problema. Prvi je što kao nadređeni pojam namećemo riječ iz naše, zapadne, kulture i na izvjestan način namećemo zapadnu viziju svijeta drugim kulturama. Drugi problem leži u samoj definiciji knjige jer ona čak ni u svojem proširenom značenju ne nosi značenje koje bi se odnosilo na takve spise. Osim toga, svakog tko misli da je takav stav sitničav možemo uputiti na raslojenost i razvijenu metajezičnost kada je riječ o proučavanju europskih knjiga. Tako ni prve tiskane knjige u stručnoj literaturi ne nazivamo „prve tiskane knjige“ nego prvotiskanice ili inkunabule. Rukopisne knjige uvijek nose epitet „rukopisne“ kako bi se razlikovala od pojma „knjiga“ pod kojom danas generalno podrazumijevamo tiskanu knjigu. Ti su pojmovi vrlo precizni i jasno označavaju određene faze u razvoju knjige ili određene oblike knjiga. Zanimljivo je, stoga, što nas naša imaginacija izdaje kada se radi o drugim kulturama.

Prema rječničkoj bazi Hrvatskoga jezičnog portala knjiga je definirana kao „*tisak*. više listova s tekстом ili s tekстом i slikama povezanih zajedničkim hrptom koji su namijenjeni da kao cjelina služe čitanju ili proučavanju b. jez. *knjiž.* pismo, list [*knjigu piše*]“, zatim „*meton.* učenje, učenost, znanje“, treće značenje je ono što služi posebnoj vrsti evidencije [*poslovna knjiga; zemljišna knjiga; matična knjiga* evidencija o rođenima, vjenčanima i umrlima]“ te četvrto „knjiga koju je tko (vlast, katedra itd.) izdao u određenoj boji korica i koja se prema njima tako naziva“. ⁸⁶ Slične definicije pojavljuju se i u rječničkim bazama drugih

---

⁸⁶<http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search> (konzultirano 20/07/2016)

europskih jezika, npr. rječničkoj bazi Španjolske kraljevske akademije⁸⁷, engleskom Oxfordskom rječniku⁸⁸ ili francuskom *Larousseu*⁸⁹. U svim tim definicijama primijetit ćemo da je knjiga prije svega definirana prema svojoj formi, a ne prema sadržaju ili uporabi, a upravo u formi leži osnovna razlika između pretkolumbovskih spisa i europske knjige.

Problem s uporabom pojma „kodeks“ sličan je problemu kod uporabe pojma „knjiga“. Naime, kodeks je u rječničkoj bazi Hrvatskoga jezičnog portala definiran kao „1. pov. u antičkom Rimu, dvije ili više drvenih pločica premazanih voskom na koji su urezivani pisani znakovi, ob. su bile spojene vrpcom“, a zatim „2. pov. najstariji oblik knjige, zbirka rukopisa (povijesnih, vjerskih itd.)“⁹⁰. Dakle, kodeksi su zapravo formom knjige. Ovdje bi valjalo napomenuti i da unutar discipline još uvijek ostaje otvoreno pitanje je li „revolucionarniji korak izum tiska ili je to prijelaz sa svitka na kodeks“.⁹¹ Ta, kao što ističe David Šporer, „nerješiva dilema“, usko je povezana upravo s problemom razvoja pismenosti u zapadnim kulturama, tj. bilo kakvo bilo rješenje takve dileme, ostaje činjenica da su i kodeks i tisak zapadne „revolucije“. Nazivajući pretkolumbovske spise kodeksima, pretpostavljamo europski model razvoja pismenosti kao dominantni i reprezentativni čime umanjujemo značenje kulturne promjene do koje je došlo kada je ta tradicija nametnuta kao takva. Tako Miguel León de Portilla započinje svoju knjigu *Códices: Los antiguos libros del Nuevo Mundo (Kodeksi: stare knjige Novog svijeta)* objašnjenjem da su „kodeksi rukopisne srednjovjekovne knjige.“⁹², zatim nudi genezu riječi kodeks i ukratko opisuje europske srednjovjekovne kodekse. Pretkolumbovske spise zatim opisuje na temelju razlika. Europski kodeksi, u većem ili manjem dijelu, sadržavali su fonetski tekst, a pretkolumbovski rukopisi bili su pisani piktogramima ili ideogramima. Europski kodeksi bili su u formi kodeksa, ovima drugima stranice su se lijepile i slagale u obliku harmonike. Europski kodeksi čitaju se linearno, stranicu po stranicu, pretkolumbovski rukopisi se širom otvaraju i tumači ih se *tlacuilo*, tj. njihovo značenje ne uspostavlja se na isti način.⁹³ Slika pretkolumbovskog spisa gradi se tako oko ideje europskoga kodeksa, koja, ostaje dominantna, posebno zato što i jedne i druge nazivamo kodeksima.

---

⁸⁷<http://lema.rae.es/drae/?val=libro> (konzultirano 20/07/2016)

⁸⁸<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/book> (konzultirano 20/07/2016)

⁸⁹<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/livre/47531?q=livre#47459> (konzultirano 20/07/2016)

⁹⁰<http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search> (konzultirano 20/07/2016)

⁹¹ David Šporer: *Status autora. Od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, Zagreb, AGAM, 2010., str. 77.

⁹² Miguel León-Portilla: *Códices: Los antiguos libros del Nuevo mundo*, México, Aguilar, 2004., str. 11.

⁹³ *Ibid.*, str. 11-14.

Navedeni se prigovori mogu činiti pretjeranima, posebno ako uzmemo u obzir to da anakronično nazivamo knjigama tekstove pisane i prije „izuma“ kodeksa. Tako ćemo npr. govoriti o knjigama iz Aleksandrijske knjižnice, iako se zapravo radi o papirusnim svicima ili, da uzmemo još raniji primjer, knjigama iz Ugarita, premda se radi o zapisima na glinenim pločicama. Međutim, smatramo da postoji značajna razlika između toga primjera i primjera mezoameričkih tekstova. Naime, postoji određeni povijesni kontinuitet i izravan utjecaj na razvoj pisma i pismenosti između svitaka i papirusa iz Aleksandrijske knjižnice i europske petnaestostoljetne knjige te stoga njihovo dovođenje u vezu nije posve neopravdano. Čak i u tom slučaju, smatramo da bi se u svrhu jasnoće i točnosti tekstova koji se bave povijesti knjige i za koje je ovakva terminološka određenost bitna bilo važno izbjegavati uporabu termina „knjiga“ u tako širokom značenju. S druge strane, između europskih knjiga i, primjerice, pretkolumbovskih tekstova ne postoji takva vrsta veze i povijesni kontinuitet koji se, vjerujemo, implicira kada se za te tekstove koristi naziv „kodeks“ ili „knjiga“.

Kako bismo ilustrirali problem, uzet ćemo primjer iz djela Aleksandra Stipčevića *Povijest knjige* (1985.). Valjalo bi samo napomenuti da je riječ o jednom općem pregledu kojem nije cilj baviti se razlikama koje proizlaze između različitih oblika pismenosti i formata „knjiga“ ili uopće problematizirati, već opisati. Ipak, s obzirom na to da je knjiga, uz ostalo, namijenjena kao udžbenik studentima bibliotekarstva, takva razina nepreciznosti i generaliziranja ipak pomalo iznenađuje. U 8. poglavlju autor govori o tekstovima pretkolumbovskih civilizacija Amerike. Rukopise Maja i Azteka naziva knjigama i ukratko ih opisuje: „Listovi papira na kojima su pisali bili su visoki 22 – 30 cm, a dužina je varirala prema potrebama. Taj se list papira preklapao, pa su se tako dobivale 'stranice' široke 10 – 13 cm“⁹⁴. Opis, primijetiti ćemo, nije pretjerano iscrpan, ali drugi važniji problem je što će čitatelj pokušati uklopiti opis u unaprijed utemeljenu predodžbu koju ima o riječi „knjiga“. Taj se izraz, osim za opis tih tekstova, koristi i kada govori o knjizi Diega de Lande, prvog biskupa poluotoka Yucatán, poznatijeg po kulturocidu koji je napravio kada je 1549. naredio spaljivanje svih rukopisa iz kraljevske knjižnice u mjestu Maní. Dakle, ovaj put pojam se koristi za opis tiskane knjige. Treći put izraz je upotrijebljen kako bi se opisali postkolumbovski tekstovi indijanskih plemena s toga područja: „Zanimljivo je da su Maye, Azteki i Mixteki pisali svoje knjige i nakon što su potpali pod vlast Španjolaca“⁹⁵. Opet, „knjiga“

---

⁹⁴ Aleksandar Stipčević: *Povijest knjige*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 228.

⁹⁵ *Ibid.*, str. 229.

podrazumijeva drugu stvar i predstavlja novi kulturni fenomen jer mnogi od tih tekstova utjelovljuju hibridizaciju kulture do koje je došlo na tom području. Pretkolumbovski piktografi sada su popraćeni latiničnim tekstom. Autor, dakle, koristi istu riječ kako bi opisao tri bitno različite vrste teksta koji reflektiraju vrlo različite kulturne uvjete. Pri tome, izraz koji koristi pripada zapadnom kulturnom krugu zbog čega je vjerojatno da će se pretkolumbovski i postkolumbovski pokušati svesti na ideju koju čitatelj ima o zapadnoj knjizi. Isto tako, ovakva uporaba onemogućuje da se shvati golema promjena do koje je došlo između pretkolumbovskih i postkolumbovskih rukopisa.

S druge strane, postkolumbovski rukopisi zanimljiv su primjer međusobnih utjecaja dviju kultura. Naime, nakon uništenja velikog broja indijanskih spisa, određeni misionari i redovi, svjesni nepopravljive štete koja je učinjena, pokušavaju sačuvati znanja i iskustva od zaborava. Osnivaju se *tlahcuiloyan*, tj. „mjesto gdje se slikaju knjige“ i *scriptorum* u kojima se postojeći rukopisi „transliteriraju“, ali se stvaraju i novi rukopisi⁹⁶. Pišu se latinicom na španjolskom, latinskom i indijanskim jezicima (ponajviše na nahutalu). Neki od ranijih rukopisa „napisani“ su piktogramima ili ideogramima, ali već i oni sadržavaju neku vrstu europskog utjecaja. Tako npr. kodeks Azcatitlán ne sadrži fonetske znakove, ali je uvezen na europski način, tj. u kodeks. Što je upravo još jedna važna razlika između ovih tekstova i pretkolumbovskih tekstova: većino se rade u europskim formatima (*folio* ili *kvarto*) i uvezuju se kao knjige zbog čega ne bi bilo mnetočno nazivati ih kodeksima. Neke od njih zaista su pisali pripadnici viših slojeva indijanskih plemena, ali neke od najpoznatijih, npr. kodeks Durán i Florentinski kodeks, sastavljali su i „uređivali“ europski svećenici. Radi se, dakle, o tekstovima koji svojim formatom, dizajnom i ikonografijom predstavljaju karakteristike kako pretkolumbovskih spisa, tako i novih, europskih utjecaja.

U kontekstu uporabe riječi „knjiga“ možemo se nakratko vratiti i na problem relativne podčinjenosti nezapadnih znanstvenika koji se ogleda u nekritičkom prihvaćanju modela razvijanih u europskom kontekstu. Tako u tekstovima o meksičkoj knjizi upravo meksički autori često zanemaruju aspekt rukopisne produkcije i pretkolumbovske spise, ali i hibridne kodekse pisane nakon dolaska osvajača. Ernesto de la Torre Villar u knjizi *Breve historia del libro en México* (1987.) spominje, doduše, pretkolumbovske spise, ali ih pri tome ne povezuje s kasnijom književnom produkcijom te se stvara dojam kao da su oni potpuno odvojeni od nje. Autor knjigu

---

⁹⁶ Detaljan opis v. u Miguel León-Portilla: *Códices: Los antiguos libros del Nuevo mundo*, México, Aguilar, 2004., str. 16-20.

započinje poglavljem „Nacimiento e importancia del libro“ u kojem u općim crtama izlaže povijest europske knjige. S tako zacrtanim temeljima knjige, nastavlja se drugo poglavlje naslovljeno „El pensamiento y los libros en los pueblos precolombinos“. „Knjiga“ se tako implicitno definira u europskom kontekstu i autor ne objašnjava razliku između forme, uporabe i značenja europske knjige i pretkolumbovskih spisa. Iduće poglavlje, „El libro en la Nueva España“, započinje rečenicom „Prva knjiga koje je stigla na meksičko tlo bila je brevarij koji su sa sobom nosili mornari iz Santa Dominga koji su preživjeli brodolom [...]“⁹⁷, iako se prije o pretkolumbovskim spisima govorilo kao o indijanskim knjigama. Međutim, pretkolumbovski spisi ili bilo kakva rukopisna tradicija više se u knjizi ne spominju. Čini se kao da su, nakon dolaska prve tiskane knjige, sve ostale vrste pisane produkcije nestale.

Još jedanput želimo istaknuti koliko nam se ovakav pristup čini kulturološki, ali i logički pogrešnim. Naime, ako povijest knjige „uključuje cjelokupnu povijest pisane komunikacije“, ne može zanemariti druge medije pisane komunikacije i druge oblike pismenosti. Isto tako, nikako nije nevažno na koji način je stari oblik pismenosti ušao u interakciju s novim oblicima donesenim iz Europe. Uz to, za pretpostaviti je da je prijašnja pismenost na neki način utjecala na povijest knjige na tom području, čak i ako disciplinu definiramo samo kao „komunikaciju putem tiska“. Odgovoriti na pitanja što je za kulturu značilo paljenje tekstova koji su označavali uništenje sveukupnoga pisanog znanja tih kultura i svojevršno vraćanje kulture u usmenost i kako je to utjecalo na daljnji razvoj pismenosti kako na narodnim jezicima, tako i na španjolskom, čini nam se ključnim za potpuno razumijevanje razvoja tiska i povijesti knjige na tom području. Zaobilaziti ili umanjivati važnost toga poglavlja u povijesti mezoameričke knjige i pismenosti u djelu koje se zove upravo *Kratka povijest knjige u Meksiku* čini nam se u najmanju ruku neodgovorno, a u krajnjoj liniji štetno. To djelo, nažalost, nije izoliran slučaj nego je dobar primjer generalne tendencije povjesničara knjige da „pisanu komunikaciju“ svedu samo na tiskanu knjigu, a sve ostale medije ili „knjige“ zaborave.

---

⁹⁷ Ernesto de la Torre Villar: *Breve Historia del libro en México* (1987), México, UNAM, 2009., str. 39.

6. ZAKLJUČAK

Čini se kao da je povijest knjige od svojih početaka usmjerena prema bavljenju europskom povijesti knjige. Susret dviju „škola“ duboko ukorijenjenih u europskoj misaonoj tradiciji teško da je i mogao donijeti drukčiji rezultat. No, nakon što disciplina postoji već tridesetak godina, a od toga je pola svojega životnog vijeka institucionalizirana, možda je vrijeme da se ozbiljnije preispitaju neke njezine temeljne postavke. U kontekstu problema europocentričnosti trebalo bi, prije svega, pravilno detektirati problem, a on se, kao što smo pokušali pokazati, samo djelomično sastoji od usmjerenosti na europske teme. Pa tako kada Robert Darnton u svojem članku „Book Production in British India“ primjećuje da se „povijest knjige kao područje istraživanja proširilo preko mnogih disciplina, od bibliografije do komparativne književnosti, povijesti, grafičkog dizajna, i sociologije, ali nije se proširila mnogo izvan granica zapadnog svijeta“⁹⁸ ne prepoznaje bit problema u kontekstu vlastitog rada. Članak koji objavljuje 2002. godine zanemaruje povijesti knjiga i radove koji se bave konkretnim aspektima pisane komunikacije koji su se pojavili u nezapadnom svijetu⁹⁹. Takav pristup možda neće utjecati na legitimitet njegova rada u konkretnom slučaju, ali će generalno utjecati na stanje i razvoj discipline. Vrijeme je, dakle, da se disciplina proširi i na druga područja i u druge kulture, ali prije toga trebalo bi nadići usmjerenost prema europskim izvorima i perspektivi.

U ovome radu pokušali smo tako uputiti na neke od osnovnih problema s kojima se disciplina susreće kada se suočava s istraživanjem kultura s različitom pismenom i usmenom tradicijom od one europske. Pokazali smo da ju je prvotna definicija djelomično usmjerila prema europskoj perspektivi. To je dovelo i do proučavanja povijesti knjige drugih kultura iz toga očista što otežava sagledavanje važnosti utjecaja prijašnje pismenosti na razvoj knjige na tom području. Drugi simptom europocentričnosti discipline pokušali smo ilustrirati na primjeru uporabe riječi „knjiga“ koji medije drugih kultura uniformno predstavlja kao „knjige“. Kao što smo napomenuli, termine „knjiga“ i „kodeks“ kojima se opisuju konkretni formati teksta povezani s europskom tradicijom smatramo neprikladnim za imenovanje tekstova drugih kultura. Vjerujemo da se na taj način nameće određena slika forme teksta što otežava neutralno istraživanje i

---

⁹⁸ Robert Darnton: „Book Production in British India“. U *Book History*, br. 5, 2002., str. 239.

⁹⁹ Za područje Srednje i Južne Amerike valjalo bi istaknuti radove meksičkih, čileanskih i argentinskih znanstvenika na tom području. Primjerice za kompletne nacionalne povijesti knjiga v. Ernesto de la Torre Villar: *Breve Historia del libro en México*, México, UNAM, 1987. ili Bernardo Subercaseaux: *Historia del libro en Chile (alma y cuerpo)*, Santiago de Chile, Lom Ediciones, 2000.

shvaćanje funkcije tekstova iz drugih kultura. Pri tome nam je jasno da naša iskustva uvijek gradimo na temelju već postojećeg i da ćemo, recimo pretkolumbovske spise, zasigurno u nekom trenutku uspoređivati s idejom teksta kakvu mi imamo. Ipak, smatramo da bi uvođenje nove terminologije ili opreznije korištenje stare moglo dovesti do znanstvenijeg pristupa. Primjer iz Stipčevića trebao je poslužiti kao ilustracija problema primjene istoga pojma na različite forme teksta koje se time dovode u upitnu vezu.

Svi ti problemi mogu se razmatrati i u generalnom okviru problematike europske usmjerenosti društvenih i humanističkih znanosti. U tom smislu se kao rješenje ne pretpostavlja odbacivanje europske tradicije, nego osvještavanje problema koji u tim znanostima postoji i ograničava njihov napredak i razvoj. Uz to, vjerujemo da povijest knjige ima posebnu odgovornost zbog globalnog značenja predmeta kojim se bavi. Pisanu komunikaciju trebalo bi nepristrano, bez nametanja europskog modela, analizirati u različitim povijesnim kontekstima. Osim toga, bremenita simbolika knjiga također to zahtijeva. Zbog svega toga uvijek treba imati na umu da knjiga kao medij možda danas jest globalna, ali njezin razvoj u različitim kulturama, kao i apstraktne vrijednosti koje se uz nju vežu – nisu.

BIBLIOGRAFIJA

Adams, Thomas R.; Barker, Nicolas: „A New Model for the Study of the Book“ (1993). U David Finkelstein i Alistar McCleery (ur.): *The Book History Reader*, New York, Routledge, 2006.

Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen (ur.): *The Post-colonial Studies Reader*, New York, Routledge, 1995.

Bowers, Fredson: “Bibliography, Pure Bibliography and Literary Studies”. U *Book History Reader*, New York, Routledge, 2006.

Darnton, Robert: “What is the Histoy of Book?” (1982). U David Finkelstein i Alistar McCleery (ur.): *The Book History Reader*, New York, Routledge, 2006.

Darnton, Robert: “Literary Surveillance in the British Raj: The Contradictions of Liberal Imperialism “. U *Book History*, br. 4, 2001.

Darnton, Robert: „Book Production in British India“. U *Book History*, br. 5, 2002.

Chakrabarty, Dipesh: *Provincializing Europe*, Oxford, Princeton University Press, 2000.

Chibber, Vivek: „How Does the Subaltern Speak?“ (intervju vodio Jonah Birch). U *Jacobin*, br. 10, 2013., <https://www.jacobinmag.com/2013/04/how-does-the-subaltern-speak/>

Febvre, Lucien; Martin, Henri-Jean: *L'apparition du livre*, Paris, Les Éditions Albin Michel, 1958.

Finkelstein, David; McCleery, Adam: *An Introduciton to Book History*, New York, Routledge, 2005.

Greenspan, Ezra; Rose, Johnatan: „Introduction“. U *Book History*, br. 1, 1998.

Galindo Ortega, José Luis (ed.): *Códices de México*, Meksiko, Insituto Nacional de Antroplogia e Historia, 1996.

León-Portilla, Miguel: *Códices: Los antiguos libros del Nuevo mundo*, México, Aguilar, 2004.

Martínez, José Luis: *El libro en Hispanoamérica: Origen y desarrollo* (1984), Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1987.

McKenzie, D.F.: *Making meaning: „Printers of the Mind“ and Other Essays*, Sjedinenje Američke Države, University of Massachustes Press, 2002.

Ong, Walter J.: *Orality and Literacy* (1982), Taylor & Francis e-Library, 2002.

Schwarz, Henry: "Mission Impossible: Introducing Postcolonial Studies in the US Academy". U Henry Schwarz i Sangeeta Ray (ur.): *A Companion to Postcolonial Studies*, Malden, Blackwell Publishing, 2005.

Stipčević, Aleksandar: *Povijest knjige*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.

Šporer, David: *Status autora. Od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, Zagreb, AGAM, 2010.

Šporer, David: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb, Leykam International, 2015.

Torre Villar, Ernesto de la: *Breve Historia del libro en México*, México, UNAM, 2009.

IZVORI S INTERNETA:

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/book>

<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/livre/47531?q=livre#47459>

<http://shemesblog.wordpress.com/2012/04/06/los-codices-prehispanicos/>

<http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>